

12-7-2018



VELDWERK  
ONDERZOEK  
ARUBA

## Geboren en gestorven als zondige katholiek of saaie protestant

Hoe katholieken en protestanten op Aruba onderscheid maken op  
basis van materiële uitingsvormen



Dianne van den Berg | Willemijn van Velzen

Geboren en gestorven als zondige katholiek of saaie protestant  
Hoe katholieken en protestanten op Aruba onderscheid maken op basis van materiële  
uitingsvormen

Naam + studentnummer: Dianne van den Berg(5615577)

Willemijn van Velzen (5674069)

Naam begeleidend docent: Nicole Sanches

Jaar: 2018

E-mailadres: [d.g.vandenberg@students.uu.nl](mailto:d.g.vandenberg@students.uu.nl)

[w.j.vanvelzen@students.uu.nl](mailto:w.j.vanvelzen@students.uu.nl)

Wordcount: 21.601

## Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1. Inleiding	3
Hoofdstuk 2: Theoretisch kader .....	9
2.1 Religie benaderd vanuit materialisme– Door Dianne.....	9
2.2 Materiële religie geuit – Door Dianne.....	11
2.3.1 Antropologie van hét Christendom – Door Dianne.....	15
2.3.2 Antropologische blik op protestantisme en katholicisme – Door Willemijn.....	16
Hoofdstuk 3. Context .....	20
3.1 Contextfactoren religie op Aruba – door Willemijn.....	20
3.2 Materiële uitingsvormen christendom op Aruba - door Willemijn .....	22
Hoofdstuk 4. Katholieke uitingsvormen: Communiceren met God – door Dianne. ....	25
Hoofdstuk 5. Protestantse uitingsvormen: God is in ons – door Willemijn .....	34
Hoofdstuk 6. Beeldvorming katholieken: Protestanten? Prima! Maar op afstand. – door Dianne .....	41
Hoofdstuk 7. Beeldvorming protestanten: Katholieken en hun ‘blinkie blinkie’ – door Willemijn .....	48
Hoofdstuk 8. Conclusie .....	53
Literatuurlijst .....	62
10. Bijlage 1 – reflectie Dianne .....	65
11. Bijlage 2 – reflectie Willemijn .....	68

## Hoofdstuk 1. Inleiding

Elk jaar in de nacht van Witte Donderdag op Goede Vrijdag hoort en ziet Harriët Roodborst zeven verschillende processies van de Rooms-katholieke kerken op Aruba langs haar huis komen onderweg naar de Alto Vista Kapel op de top van de heuvel waar zij woont. Harriët Roodborst is een vitale vrouw van zeventig jaar en de rechterhand van de dominee van de protestantse kerk. Ze is één van de meest actieve leden van de protestantse kerk. Waarom de katholieke Arubanen in optocht langs haar huis komen in de nacht van Witte Donderdag op Goede Vrijdag, daarvan zegt ze geen idee te hebben. Ze wordt er echter wel wakker van, doordat in de processies vijftig tot driehonderd mensen meelopen. Verschillende van de deelnemers hebben een rozenkrans in hun hand. Bij elke groep rijdt een grote auto mee met geluidsboxen en een live zanger of band die zorgen voor christelijke muziek tijdens de pelgrimage naar de kapel. Ongeveer 50 meter nadat de processies het huis van Harriët Roodborst zijn gepasseerd, komen ze bij een wit kruis van ongeveer één meter hoog met een gouden Jezus erop die langs de weg staat. Bij dit kruis staan ze stil en de pastoor leest woorden voor uit een religieus boekje. Bij bepaalde stukken tekst knielen de deelnemers van de processie. Eén van de deelnemers aan de processie leest daarna een bijbehorend Bijbelgedeelte voor en het ritueel wordt afgesloten met het zingen van een lied door de deelnemers aan de processie. Hetzelfde vindt plaats bij dertien daaropvolgende kruizen. Na het laatste kruis loopt de processie nog vijftig meter naar de kapel waar de pastoor een gebed uitspreekt. Ten slotte vertrekt iedereen weer naar huis en is het de beurt aan de volgende processie.

Wat deze gebeurtenis uit het veld laat zien is een voorbeeld van de duidelijke aanwezigheid van katholieken op Aruba in de publieke ruimte. Aanhangers van andere religies of andere stromingen, zoals Harriët Roodborst die protestant is, kunnen niet om het bestaan van het katholicisme heen. Volgens een census uit 2010 is ongeveer 75% van de Arubanen katholiek.<sup>1</sup> Op een eiland waar één bepaalde religie dus erg prominent aanwezig, maar er tegelijkertijd nog wel ruimte is voor andere religies, roept dit de vraag op naar de relatie tussen verschillende religieuze groepen. In dit onderzoek hebben we gekozen om de onderlinge beeldvorming te onderzoeken aan de hand van twee religieuze groepen. Het katholicisme is de eerste groep, omdat zij de grootste zijn en het meest prominent aanwezig in

---

<sup>1</sup> In een census uit 2010 uitgevoerd door het Centraal Bureau van Statistiek op Aruba. Aangezien het een census van acht jaar geleden is, is het mogelijk dat de aantallen enigszins gewijzigd zijn. Naar aanleiding van ons onderzoek en onze ervaring op Aruba hebben wij geen reden om aan te nemen dat er grote veranderingen hebben plaatsgevonden in deze aantallen, maar hier hebben wij geen cijfers van.

de publieke ruimte. Als tweede groep hebben we gekozen voor de één-na-grootste groep, het protestantisme. We kozen voor deze groep om te voorkomen dat we een kleine religieuze stroming zouden kiezen die totaal onbekend was op het eiland. Daarnaast zijn het katholicisme en het protestantisme allebei op Aruba gebracht door respectievelijk de Spaanse en de Nederlandse kolonisator. In vergelijking met andere religieuze groepen op Aruba hebben deze twee stromingen dus relatief een lange geschiedenis op het eiland. Hierdoor zijn beide groepen redelijk vergelijkbaar.

Beeldvorming tussen groepen staat vaak in relatie tot wat er zichtbaar is van een bepaalde groep. Daarom hebben we in dit onderzoek gekozen voor een materiële benadering van religie. Bij een dergelijke benadering wordt er gekeken naar materiële uitingsvormen van religie, omdat materiële kenmerken van religie bestuderen volgens Meyer (2012, 8) noodzakelijk is om religie te begrijpen. Via het materiële wordt namelijk betekenis gecreëerd. Religie kan niet zonder materiële uitingsvormen, omdat daarin ideeën van religie expliciet worden gemaakt. Door te kijken naar materiële uitingsvormen is daardoor ook een verbinding met andere, niet-materiële aspecten van religie. Daarnaast zijn materiële, religieuze uitingsvormen ook hetgeen wat religieuze groepen voornamelijk van elkaar zien en waarop ze hun ideeën over de andere groep vaak baseren.

Naast een materiële benadering van religie is een ander wetenschappelijk onderzoeksveld waarin we ons onderzoek willen plaatsen de antropologie van het christendom. Vanaf 2003 (Robbins 2003) is dit veld binnen de antropologie steeds meer in opkomst. Het belang van een antropologie gericht op een specifieke (wereld)religie is dat het zorgt voor toenemend begrip van en inzicht in deze religie. Met dit onderzoek richten wij ons op twee stromingen binnen het christendom en letten daarbij ook op overeenkomsten en verschillen in materiële uitingsvormen van katholieken en protestanten. Doordat het traditionele stromingen zijn binnen het christendom en ze al eeuwen gesplitst zijn, is het wetenschappelijk relevant om te zien hoe de onderlinge beeldvorming in de specifieke context van Aruba vorm krijgt.

Binnen de antropologie van het christendom en een materiële benadering die in het theoretisch kader verder uitgewerkt zullen worden, plaatsen we het onderzoek. De combinatie van deze twee wetenschappelijke velden, is namelijk theoretisch relevant, omdat het een mogelijkheid biedt om een relatief nieuwe stroming van materialisme binnen religiestudies in de praktijk te toetsen en daarmee tegelijkertijd een bijdrage te leveren aan een relatief nieuw veld binnen de antropologie, namelijk de antropologie van het christendom. Er zijn al diverse onderzoeken gedaan volgens een materiële benadering van religie, maar in vergelijking met

andere benaderingen nog steeds relatief weinig. Via dit onderzoek willen we ook bijdragen aan dit wetenschapsgebied. Daarnaast is het onderzoek op het gebied van de antropologie van christendom relevant, omdat er nog weinig antropologisch onderzoek is gedaan naar religie op Aruba. Op Aruba ziet ongeveer 90% van de inwoners zichzelf als een aanhanger van een christelijke religie.<sup>2</sup> Dit maakt het theoretisch relevant om meer inzicht in religie op Aruba te krijgen.

Vanuit een materiële benadering kijken we dus naar materiële uitingsvormen van religie en geïnformeerd door de antropologie van het christendom richt ons onderzoek zich op christenen op Aruba. Hieruit volgt de volgende onderzoeksvraag: Hoe zijn de verscheidene, materiële religieuze uitingsvormen van katholieken in Paradera en protestanten in Piedra Plat op Aruba relevant voor de onderlinge beeldvorming?

Deze vraag is ook maatschappelijk relevant. Het eerste punt hiervan sluit aan bij de theoretische relevantie. Niet alleen binnen de wetenschap is er namelijk weinig informatie te vinden over religie op Aruba, maar ook in andere bronnen (bijvoorbeeld internet en niet-wetenschappelijke boeken) wordt hier weinig over geschreven. Via het onderzoek kunnen we bijdragen aan het ontwikkelen van een beeld van christendom op Aruba. Daarnaast willen we met dit onderzoek zorgen voor een toenemende onderlinge kennis en begrip tussen protestanten en katholieken op Aruba. Tijdens het onderzoek konden of wilden onze participanten ons weinig expliciet informatie vertellen over de andere groep of ze hadden ideeën over de andere groep waar de andere groep het zelf niet mee eens was. Via het onderzoek hopen we door middel van een uittreksel van onze scriptie onderlinge kennis en begrip te vergroten.

Het eerste deel van het onderzoek richt zich op religieuze uitingsvormen. We hebben kennis opgedaan van verscheidene uitingsvormen die in de katholieke en de protestantse kerk op Aruba te zien, te horen, te ruiken en te voelen zijn. Hierbij hebben we de uitingsvormen onderverdeeld. Ten eerste gaat het over betekenis van ruimte binnen religie, dit gaat vooral over het kerkgebouw. Hierbij aansluitend is de tweede uitingsvorm objecten en afbeeldingen. Deze kunnen in het kerkgebouw zijn, maar ook objecten en afbeeldingen in huizen zijn relevant. Ten derde gaat het over het lichaam, dit kan betrekking hebben op lichaamsbeweging, maar ook op kleding. De vierde en laatste groep uitingsvormen is taal. Hieronder valt woordgebruik, maar ook stemgebruik. We hebben gekozen voor deze uitingsvormen, omdat ze het meest duidelijk aanwezig zijn bij de religieuze groepen van het onderzoek.

---

<sup>2</sup> In een census uit 2010 uitgevoerd door het Centraal Bureau van Statistiek op Aruba.

In het tweede deel van het onderzoek hebben we gekeken hoe protestanten en katholieken de religieuze uitingsvormen van de andere groep interpreteren. Om dit goed te kunnen onderzoeken was het eerst nodig om inzicht te hebben in de kennis die beide groepen van elkaars religieuze uitingsvormen hebben. De vraag hierna was welke betekenis katholieken en protestanten aan elkaars uitingsvormen geven en hoe ze deze uitingsvormen waarderen. Aan de hand van deze deelvragen beantwoorden we in deze scriptie onze hoofdvraag.

Voor het onderzoek hebben wij gebruik gemaakt van een verscheidenheid aan kwalitatieve methoden. Het doel van kwalitatief onderzoek is om sociale fenomenen te beschrijven en begrijpen aan de hand van de betekenissen die mensen aan deze fenomenen geven. Er wordt gebruik gemaakt van flexibele methoden waardoor het contact met de betrokken mensen zo diep kan gaan als nodig om te begrijpen wat er in het veld gebeurt. De methoden produceren rijke, descriptieve data die geïnterpreteerd moeten worden door de identificatie en coderen van thema's en categorieën die leiden naar bevindingen die bij kunnen dragen tot theoretische kennis en praktisch gebruik (Boeije 2010, 11).

Over de methodologie van het onderzoek hebben wij voordat wij het veld ingingen goed nagedacht. We hebben bewuste keuzes gemaakt omtrent de gebruikte methodes en ook bewust bepaalde methodes niet gebruikt. De gebruikte methodes voor dit onderzoek zijn als volgt. Allereerst is gebruik gemaakt van semi-gestructureerde interviews. Volgens Boeije (2010) zijn dit interviews die niet volledig gestructureerd zijn, maar ze zijn ook niet volledig open. Wij hebben voor de manier van interviewen gekozen omdat het zo mogelijk was de regie te houden over de interviews, maar geen antwoorden voor de participanten in te vullen. Naast semi-gestructureerde interviews bleek small talk een bijzondere rol te spelen, deze vulde namelijk de informatie uit de interviews aan op een veel ongedwongenere manier. Dit benoemen Driesen en Jansen (2017) in hun artikel wanneer zij stellen dat small talk vaak weggezet wordt als irrelevant, maar dat eigenlijk blijkt dat small talk een cruciale rol speelt bij het verkrijgen van een band met de participanten – rapport – maar ook voor het verkrijgen van inzichten. Bij interviews, en zeker bij semi-gestructureerde interviews, kan het zo zijn dat de participant sociaalwenselijke antwoorden geeft en ook al hebben wij hier aandacht aan besteed bij het maken van de vragen en tijdens het uitvoeren van de interviews, kan het zijn dat je dit toch mist. Small talk heeft minder last van deze sociaalwenselijkheid en mensen zijn tijdens zulke gesprekjes toch minder bewust bezig met de vragen en antwoorden die zij geven, hierdoor gaven zij soms toch nog informatie die relevant bleek voor het onderzoek.

We hebben ook gebruik gemaakt van een open interview. Dit was met een getrouwd stel

waarvan de man protestant en de vrouw katholiek is. Dit was een interessante combinatie voor het onderzoek omdat wij willen weten hoe de beeldvorming van protestanten en katholieken onderling is<sup>3</sup>. We hebben met hen gezeten en de verschillen tussen protestantisme en katholicisme besproken, hiervoor leek een open interview ons de meest geschikte methode. Op deze manier konden wij namelijk hen aan ons laten vertellen hoe zij het katholicisme en het protestantisme zagen, maar zij konden ook met elkaar in overleg over bepaalde aspecten van het protestantisme en katholicisme. Daarbij was dit ons eerste interview over de onderlinge beeldvorming en was het dus belangrijk om er zo open mogelijk in te gaan. Op deze manier konden wij zoveel mogelijk aspecten te horen krijgen voordat we ons verder in dit onderwerp zouden verdiepen.

Participerende observatie heeft een significante rol gespeeld in ons onderzoek. Participerende observatie is het proces waarin een onderzoeker een veelzijdige en relatief lange termijn relatie opbouwt en behoudt met een menselijke vereniging in zijn natuurlijke setting met het doel om een wetenschappelijk begrip te ontwikkelen van deze vereniging (Boeije 2010, 59). Om een goede band te krijgen met de gemeente van zowel de katholieke en protestante kerk zijn wij aanwezig geweest bij de diensten in de kerk, maar ook bij andere activiteiten die de kerk organiseerde. Doordat wij rond Pasen in het veld waren hebben wij veel activiteiten rondom deze christelijke feestdag mee gekregen.

Participerende observatie kan ethische dilemma's met zich meebrengen, hoever kan je meedoen met bepaalde activiteiten in de katholieke kerk als je zelf protestant bent? Met de meeste rituelen kan gewoon mee gedaan worden, maar er zijn bepaalde rituelen, zoals de eucharistie die sterk ingaan tegen het protestante geloof. Naast het feit dat deze rituelen niet aansluiten bij het eigen geloof hadden wij het gevoel dat we niet het respect hadden voor de eucharistie zoals de katholieken dit van ons verwachten en dat we hier dus uiteindelijk ons onderzoek mee zouden schaden. Belangrijk is om een afweging te maken tussen eigen principes en de voortgang of consequenties voor het onderzoek en hoe ver je voor je eigen gevoel kan gaan. Wij zijn er zelf achter gekomen dat er soms ook juist tegen het gevoel in gegaan moet worden om zo aan rijkere data te komen.

Bij het doen van kwalitatief onderzoek komen ook eigen emoties en gevoelens kijken. Boeije (2010) zegt hierover dat deze gebruikt kunnen worden als analytisch gereedschap wanneer men erachter kan komen wat deze gevoelens veroorzaakt heeft. In dit onderzoek is dit ook terug gekomen, vooral in de katholieke kerk. Zaken die tegen het eigen gevoel in

---

<sup>3</sup> Wij zijn ons ervan bewust dat er binnen een huwelijk ook sprake is van andere beeldvorming dan alleen die op religieus gebied en dat dit stel dus niet als objectief gezien kan worden.



gaan, bleken juist relevante data en vielen meer op dan zaken waarbij er niet tegen het gevoel in werd gegaan. Een voorbeeld hiervan is een dienst die Dianne mee maakte in de katholieke kerk, waarbij zij heel bewust de keuze maakte om niet mee te lopen bij het uitreiken van de hostie. Op dat moment wist zij niet zeker of dit de juiste keuze was, maar uit interviews bleek later dat het juist gewaardeerd werd dat zij niet was gegaan, omdat als zij de hostie niet met de juiste redenen ontvangen had, dit als disrespect gezien zou worden.

Welke rol de onderzoeker aanneemt in het veld is een belangrijke overweging. Voor kwalitatief onderzoek is de band met het veld van grote relevantie, maar een resultaat van de aanwezigheid van een onderzoeker is dat de mensen die bestudeerd worden de neiging hebben hun gedrag aan te passen wanneer zij weten dat ze bestudeerd worden. Boeije (2010) noemt dit reactiviteit en benoemt dat dit een negatieve invloed kan hebben op de validiteit. Om deze negatieve invloed te voorkomen is het belangrijk om voor een langere tijd in het veld te zijn, veel aanwezig te zijn en small talk te gebruiken om door dit aangepaste gedrag heen te kunnen kijken. Deze drie methoden hebben wij dan ook gebruikt om sociale wenselijkheid in de antwoorden en het gedrag zoveel mogelijk te voorkomen.

De opbouw van deze scriptie is als volgt. Allereerst zal in het theoretisch kader ingegaan worden op de belangrijkste concepten en auteurs rondom onze kernbegrippen, namelijk materialisme, onderlinge beeldvorming en religie waar met name ingegaan wordt op het katholicisme en protestantisme. In hoofdstuk twee zullen inzichten geboden worden omtrent de context van het onderzoek. Hierbij wordt gekeken naar religie op Aruba en naar aspecten van het materieel christendom op Aruba, hier wordt ons onderzoek in de context van het veld geplaatst. In hoofdstuk drie wordt ingegaan op de religieuze uitingsvormen van katholieken, waar hoofdstuk vier ingaat op de religieuze uitingsvormen van protestanten. Hoofdstuk vijf geeft inzicht in de beeldvorming van katholieken over protestanten en hoofdstuk zes gaat in op de beeldvorming van protestanten over katholieken. In het laatste hoofdstuk werken we de discussie en conclusie uit en wordt de gegeven informatie in de voorgaande hoofdstukken samengevat tot een concreet antwoord.

## Hoofdstuk 2: Theoretisch kader

### 2.1 Religie benaderd vanuit materialisme– Door Dianne

Binnen de culturele antropologie is religie altijd een belangrijk onderwerp geweest. Antropologen proberen een beeld te krijgen van de holistische mens en religie is daarbij onmisbaar, omdat alle menselijke samenlevingen een vorm van religie kennen (Kottak 2014, 277). In de geschiedenis van antropologie van religie is religie geanalyseerd vanuit verschillende theoretische stromingen, maar in dit onderzoek maken wij voornamelijk gebruik van een materiële benadering. In de jaren tachtig was sprake van de zogenaamde *material turn* (Meyer en Houtman 2012, 5). De kritiek van deze stroming was dat religie te vaak werd bekeken vanuit het innerlijke, bijvoorbeeld ideeën en dogma's, terwijl een materiële benadering stelt dat er meer aandacht zou moeten zijn voor materiële uitingsvormen van religie (Meyer 2012, 8). Hoewel religies vaak een innerlijke kant hebben, wordt deze innerlijke kant vaak in een materiële vorm overgezet (Webb 2018, 230). Met materiële uitingsvormen worden bij een materiële benadering niet alleen tastbare objecten bedoeld, maar alle empirisch waarneembare aspecten van religie. Dit betekent dat alle uitingsvormen die waar te nemen zijn met de menselijke zintuigen<sup>4</sup> onder materiële uitingsvormen vallen. Materiële, uiterlijke uitingsvormen zijn niet alleen drager van een boodschap of betekenis (het innerlijke), maar ze dragen ook zelf bij aan het creëren van betekenissen en ervaringen (Meyer 2012, 12). Zoals Meyer (2012, 28) stelt: "*Meaning production is not disembodied and abstract, but deeply sensorial and material.*" Hiermee geeft ze aan dat het creëren van innerlijke betekenissen niet los van materiële uitingsvormen plaatsvindt en daarom ook niet apart bestudeerd moet worden. Het bestuderen van materiële kenmerken van religie is nodig om religie te begrijpen, omdat voornamelijk via materiële uitingsvormen kennis wordt overgedragen en betekenis wordt gecreëerd (Webb 2018, 130). Religieuze kennis, ideeën en betekenis worden namelijk overgezet in materiële uitingsvormen en via dergelijke uitingsvormen vindt overdracht van kennis plaats en daarmee wordt er ook betekenis aan deze kennis gegeven.

---

<sup>4</sup> Gehoor, reuk, smaak, tast en zicht zijn de vijf zintuigen die meestal genoemd worden als de menselijke zintuigen. Eventueel zou hier nog thermoceptie (aanvoelen van warmte en kou), nociceptie (aanvoelen van pijn), proprioceptie (aanvoelen van spierspanning en rek in pezen) en evenwichtszin aan toegevoegd kunnen worden. Hoewel deze zintuigen bij bepaalde religies van belang zouden kunnen zijn, is dat bij ons onderzoek niet het geval en kiezen we ervoor ze buiten beschouwing te laten en alleen de vijf meest gebruikte zintuigen mee te nemen in het onderzoek.

Om bovenstaande redenen wordt gebruik gemaakt van een materiële benadering, maar hierbij zijn we ons bewust van het risico dat er te weinig aandacht zou zijn voor het spirituele en bovennatuurlijke, terwijl dit een belangrijk onderdeel van religie is. Wallace (1966, 5) omschrijft het bovennatuurlijke als een niet-materieel gebied buiten de empirisch waarneembare wereld, maar waarvan geloofd wordt dat het wel raakt aan de empirisch waarneembare wereld. Bovennatuurlijk of spiritueel<sup>5</sup> is dus het tegenovergestelde van materieel, terwijl dit onderzoek juist van een materiële benadering uitgaat. De reden om toch voor een materiële benadering te kiezen, is dat wij denken dat het bij onderzoek naar religie nuttig is om te beginnen bij het empirisch waarneembare, de materiële uitingsvormen, en van daaruit kan de stap naar het spirituele gemaakt worden. In de conclusie komen daarom verschillende spirituele aspecten terug die bij de materiële uitingsvormen naar voren zijn gekomen.

Een ander reden om toch voor een materiële benadering te kiezen, is omdat materiële uitingsvormen relevant zijn voor onderlinge beeldvorming. Beeldvorming is een mentaal proces en volgens Anneke Smelik (1999, 6) bestaat het uit drie niveaus: Ten eerste de materialiteit van dingen, namelijk concrete beelden en teksten die zichtbaar zijn<sup>6</sup>. Ten tweede het gevolg van materialiteit, namelijk het ontstaan van mentale beelden. Ten derde is er sprake van relatie met nieuwe en oude ervaringen waardoor er veranderingen in de mentale beeldvorming kunnen ontstaan. Beeldvorming weerspiegelt niet de werkelijkheid, maar geeft juist de werkelijkheid vorm (idem, 25). Via beeldvorming kijken mensen namelijk naar de werkelijkheid. Dit verschil tussen werkelijkheid en beeldvorming kan verder uitgewerkt worden aan de hand van de theorie over *encoding* en *decoding* van Stuart Hall (Procter 2004). Deze theorie is ontwikkeld met betrekking tot televisie, maar wij denken dat het met enige aanpassing ook op beeldvorming in het algemeen van toepassing kan zijn. Op televisie stuurt een zender een boodschap. Dit is *encoding*, het produceren van een boodschap. De televisiekijker ontvangt de boodschap en geeft er betekenis aan, dit is *decoding* (idem, 59). De betekenis die de zender aan de boodschap geeft wordt zelden tot nooit op precies dezelfde manier door de ontvanger overgenomen. De ontvanger creëert op basis van de boodschap zijn

---

<sup>5</sup> Spiritueel wordt door Van Dale omschreven als: “de geest, het niet-stoffelijke betreffend”. Dit sluit duidelijk aan bij de definitie van Wallace, aangezien ook hij spreekt over het niet-materiële. Hoewel we ons bewust zijn dat bovennatuurlijk in de Nederlandse taal niet 100% dezelfde betekenis heeft als spiritueel, kiezen we ervoor om ze in deze context toch als vergelijkbare begrippen te gebruiken. Hierbij moet bovennatuurlijk dan gelezen worden vanuit de betekenis die Wallace eraan geeft.

<sup>6</sup> In het kader van het onderzoek breiden we ‘concrete beelden en teksten’ uit naar materiële, religieuze uitingsvormen in het algemeen. Wij zijn namelijk van mening dat hier hetzelfde proces van toepassing is, omdat beelden en teksten op een bepaalde manier ontvangen worden doordat ze empirisch waarneembaar zijn voor de ontvanger. Hetzelfde geldt voor materiële, religieuze uitingsvormen en daardoor denken wij dat het proces dat Smelik beschrijft op materiële, religieuze uitingsvormen van toepassing is.

eigen betekenis (idem, 61). Deze theorie is ook toe te passen op religieuze uitingsvormen, want via religieuze uitingsvormen probeert een gelovige een bepaalde boodschap te zenden, de uitingsvorm heeft namelijk betekenis voor de gelovige. Een ander die de uitingsvorm waarneemt kan deze boodschap anders interpreteren dan wat de oorspronkelijke bedoeling was, maar creëert op basis van de boodschap zijn eigen betekenis. Hierin is dan ook het verschil tussen werkelijkheid en beeldvorming van Smelik terug te zien.

Beeldvorming is niet los te zien van identiteit. De eigen identiteit beïnvloedt namelijk het beeld dat iemand van de ander heeft. De eigen identiteit wordt vaak gevormd door meerdere sociale rollen (Gulobovic 2010, 26). Deze sociale rollen hoeven niet vaststaand te zijn, identiteit is namelijk vaak fluïde (idem). Voor dit onderzoek is vooral de religieuze identiteit van belang. Hierbij gaat het om het behoren tot een religieuze groep, in dit geval de katholieke of de protestantse groep. Doordat mensen zichzelf identificeren als onderdeel van een van deze groepen positioneren ze zich daarmee ook ten opzichte van andere religieuze groepen (Woodward 2005). Iemand hoort bij de ene religieuze groep (de in-groep) en bij religie betekent dit soms dat iemand daardoor niet bij de andere religieuze groep (de out-groep) hoort. Mensen van de ene groep vergelijken zichzelf namelijk met de andere groepen en kijken naar overeenkomsten en verschillen (Jenkins 2008). Dit vergelijken is vergelijkbaar met het proces van beeldvorming, omdat bij beide processen naar de andere groep gekeken wordt en op basis hiervan wordt een beeld gevormd. Hierbij zijn materiële uitingsvormen dus weer van belang.

In bovenstaande is hopelijk duidelijk geworden waarom er is gekozen voor een materiële benadering in dit onderzoek. Wij zijn namelijk van mening dat dit het meest holistisch beeld van religie geeft. Vanuit materiële uitingsvormen kan namelijk inzicht verkregen worden in de spirituele kant van religie en daarnaast ook in beeldvorming tussen verschillende religieuze groepen.

## 2.2 Materiële religie geuit – Door Dianne

In bovenstaande is duidelijk geworden waarom er is gekozen voor een materiële benadering. Deze benadering wordt in deze paragraaf geconcretiseerd aan de hand van de volgende zes uitingsvormen: objecten, afbeeldingen, lichaam, taal en ruimte. Naast deze uitingsvormen zijn echter ook andere uitingsvormen mogelijk. Wij hebben voor deze uitingsvormen gekozen, omdat in onze onderzoeksgroepen deze uitingsvormen het meest duidelijk aanwezig zijn en hierdoor een belangrijke rol spelen bij de onderlinge beeldvorming.

Zoals verderop in de empirische hoofdstukken zal blijken is in dit onderzoek de materiële uitingsvorm van afbeeldingen en objecten expliciet aanwezig in de onderlinge beeldvorming. Afbeeldingen en objecten binnen religie staan nooit op zichzelf, maar staan in relatie tot religieuze regimes. De betekenis van objecten en afbeeldingen is dan ook alleen binnen een specifieke, religieuze context te begrijpen. Hoe een object of afbeelding wordt geïnterpreteerd wordt namelijk beïnvloed door een referentiekader van de kijker die onder andere geïnformeerd wordt door religieuze regimes. Freedberg (1989) omschrijft dit proces als een dialogische handeling tussen het object en de kijker. Beelden geven namelijk ook een boodschap af zonder dat iemand de bedoelde betekenis weet (Mitchell 2005, 9). Hoe iemand een beeld interpreteert wordt dus beïnvloed door iemands eigen referentiekader, maar daarnaast ook door het beeld zelf. Hoewel wij met Mitchell instemmen dat een beeld een boodschap in zichzelf draagt, denken wij dat het moeilijk, zo niet onmogelijk, is, om vast te stellen wat deze boodschap is. Hoe een beeld wordt ontvangen door een kijker is namelijk altijd beïnvloed door het eigen referentiekader. Bij dit referentiekader is het bijvoorbeeld relevant of de afgebeelde persoon of gebeurtenis wordt herkend op de manier zoals een kunstenaar het bedoeld heeft. Als er bijvoorbeeld een beeld van Maria, de moeder van Jezus, in een kerkgebouw staat, zal niet iedere kijker dit beeld herkennen als Maria. Dit voorbeeld laat ook tegelijk een andere paradox van veel objecten en afbeeldingen zien: ze proberen namelijk het onzichtbare zichtbaar te maken (Morgen 1999, 9). Hoewel in dit geval Maria bijvoorbeeld niet meer in levende lijve op aarde is, kan zij zichtbaar gemaakt worden door haar af te beelden. Of de afgebeelde persoon of gebeurtenis herkend wordt is afhankelijk van het referentiekader en dit kader wordt beïnvloedt door religieuze regimes. Zij bepalen namelijk welke betekenis een object of afbeelding volgens hen zou moeten hebben. Daarnaast stellen religieuze regimes ook vaak vast of objecten en afbeeldingen heilig zijn. Durkheim heeft veel geschreven over het onderscheid tussen heilig en profaan. Hij laat zien dat in een samenleving bepaalde dingen heilig worden verklaard, terwijl andere dingen deze toekenning niet krijgen (Durkheim 1995). Heiligheid is daarmee een sociaal-geconstrueerd onderscheid, want de mensen in de samenleving bepalen dan wat heilig is en wat niet. Wij vinden deze benadering echter een *etic* perspectief, want gelovigen zeggen zelf dat heiligheid inherent is aan datgene wat heilig is. Daarom kiezen wij ervoor om ruimte te geven aan de ontologie van onze participanten. Als zij bepaalde dingen als heilig zien, accepteren wij dit als een gegeven. Tegelijkertijd zoeken wij hierin wel een balans, als leden van dezelfde religieuze groep het namelijk niet eens zijn of een object wel of niet heilig is, laten we dit terugkomen in het onderzoek en biedt dit ruimte voor Durkheims theorie over heiligheid als een sociaal-

geconstrueerd concept. Tegelijkertijd is het mogelijk dat de ene groep iets als heilig ziet, terwijl de andere groep dat niet doet. Dit laat ook iets zien van onderlinge beeldvorming op basis van de uitingsvorm beelden en objecten, want of een object of afbeelding gezien wordt als heilig door de ene groep informeert de beeldvorming over het gedrag van de andere groep ten opzichte van dit object en daarmee de beeldvorming over de groep als geheel.

Net werd al kort benoemd dat de vraag of een object als heilig wordt gezien in relatie staat tot het gedrag van ten opzichte van dit object. Met heilige objecten zal in de meeste gevallen namelijk anders worden omgegaan dan met objecten die als profaan worden gezien (Durkheim, 1995). Deze omgang kan naar voren komen in gedrag dat zichtbaar wordt in het lichaam, een andere materiële uitingsvorm. Een belangrijk concept bij het gebruik van het lichaam voor religieuze uitingen is habitus van Mauss (1979). Habitus zijn aangeleerde lichaamstechnieken. Dit zijn bewegingen of handelingen waartoe menselijk lichamen in potentie toe in staat zijn, maar die wel zijn aangeleerd en daardoor niet door alle mensen worden toegepast. Bij het gebruik van bepaalde lichaamstechnieken binnen religie zijn dit bijna altijd technieken die zijn aangeleerd. Religieuze gemeenschappen belichamen hun ideeën en waarden dan ook vaak via het menselijk lichaam (Eller 2007, 69). Via knielen kan bijvoorbeeld het idee belichaamd worden dat een gelovige nederig moet zijn of via buigen voor een heilig object wordt de heiligheid van dat object erkend.

Behalve dat ideeën belichaamd worden, worden veel ideeën ook overgezet in taal. Taal is een universeel medium dat mensen gebruiken om te communiceren (Eller 2007, 82). Hieruit volgt volgens Eller (idem) dat mensen ook over hun religie spreken en dat ze zullen proberen te spreken met het bovennatuurlijke. Hierin ligt de verwachting opgesloten dat het bovennatuurlijke terugpraat. Naast taal als medium om ideeën over te brengen en contact te maken met het bovennatuurlijk, is de manier waarop ook dingen worden gezegd ook relevant. In verscheidene religieuze contexten wordt dit bewust op een bepaalde manier gedaan met een specifiek ritme, toonhoogte, snelheid, woordgebruik en dergelijke. Susan Harding (1987) laat dit bijvoorbeeld zien in haar onderzoek naar een fundamentalistische baptistenkerk. Door de manier van praten van de dominee en de gesprekstechnieken die hij toepaste, voelde de luisteraar zich persoonlijk aangesproken. Luhrman (2004, 518) heeft echter als kritiek op Harding dat de benadering waarbij het alleen om taal gaat te eenzijdig is, omdat veel andere aspecten ook een rol spelen, bijvoorbeeld lichamelijke en emotionele ervaringen. Ons standpunt is dat taal belangrijk is, omdat het in bijna alle aspecten van religie verweven zit. Dit neemt niet weg dat er geen aandacht voor andere uitingsvormen moet zijn, want zoals eerder is besproken worden religieuze ideeën ook in andere materiële uitingsvormen zoals

beeld en lichaam overgezet en niet alleen in taal. Toch heeft taal wel een bijzondere functie, onder andere als het gaat om de rol van taal bij ritueel. Voor ritueel gebruiken we de volgende definitie van Turner (1982, 79): “*Prescribed formal behavior for occasions not over to technical routine, having reference to beliefs in mystical (non-empirical) beings or powers regarded as the first and final causes of all effects.*”<sup>7</sup> Bij ritueel worden woorden meestal niet gesproken om informatie over brengen, maar doen woorden iets, ze hebben een effect (Wheelock 1982, 52). De boodschap van een ritueel is dan ook niet zozeer een idee dat onderwezen moet worden, dus informatie overbrengen, maar het is meer gericht op het effect van de woorden dat ervaren moet worden (idem, 66). Dit is dus een andere manier van het gebruik van taal dan eerder besproken is.

Ten slotte komt religie ook tot uiting in het gebruik van ruimtes. Belangrijk hierbij is het onderscheid tussen *domus ecclesiae* en *domus dei*. Deze twee concepten zijn geïntroduceerd door Turner (1979, 11-12). Een *domus ecclesiae* betekent dat het gebouw van de religieuze groep vooral als ontmoetingsplaats voor de gemeenschap wordt gebruikt. Het gebouw zelf wordt door de gemeenschap niet als heilig gezien.<sup>8</sup> Bij een *domus dei* is het gebouw heilig volgens de gelovigen en kan een gelovige via het gebouw ook dichter bij God komen. Smit (2009) laat in haar onderzoek naar het gebruik van een kerkgebouw door twee verschillende groepen zien, dat dit onderscheid echter niet zo simplistisch is als Turner stelt. Bij de ene groep in haar onderzoek is namelijk duidelijk een vorm van *domus ecclesiae* te zien, maar de andere groep hangt tussen de twee vormen in. Wij sluiten ons aan bij Smit en zijn van mening dat het onderscheid tussen *domus ecclesiae* en *domus dei* twee uiteinden van een continuüm zijn, hierdoor is het namelijk mogelijk om religieuze groepen die tussen de twee vormen in zitten geen tekort te doen door hun gebruik van het kerkgebouw te benoemen als *domus ecclesiae* en *domus dei*. Deze groepen kunnen namelijk op een andere plek binnen het continuüm geplaatst worden, waarbij uitgelegd kan worden op welk uiteinde de nadruk ligt, maar tegelijkertijd kan de aandacht die de groep heeft voor het andere uiteinde ook een plek krijgen.

---

<sup>7</sup> We zijn ons bewust dat deze definitie van ritueel uitgaat van een statisch en vaststaand gebeuren, terwijl rituelen ook dynamisch kunnen zijn. In het onderzoek zijn we echter voornamelijk de statische variant tegengekomen en daarom hebben we gekozen deze definitie te gebruiken.

<sup>8</sup> Aansluitend bij de eerdere theorie van Durkheim over heiligheid en onze opvatting daarover, zullen we ook bij de vraag of een kerkgebouw heilig is of niet, uitgaan van de opvattingen van de participanten.

### 2.3.1 Antropologie van hét Christendom – Door Dianne

In 2003 schreef Joel Robbins een artikel waarin hij opriep tot het vormen van een antropologie van het christendom. Hij stelde dat er wel antropologische werken zijn over specifieke christelijke groepen, maar geen antropologie van het christendom in het algemeen (Robbins 2003, 191). Naar aanleiding van dit artikel is er een toename te zien in de literatuur omtrent antropologie van het christendom en begint de antropologie van het christendom van de grond te komen.<sup>9</sup>

Binnen deze antropologie van het christendom is een debat over de vraag of *het* christendom bestaat. Sommige wetenschappers stellen dat er meerdere christendommen zijn die weinig overeenkomsten hebben (Robbins 2003, 193). Robbins doet zelf geen uitspraak of *het* christendom bestaat, omdat hij zegt dat dit pas kan worden vastgesteld als er meer vergelijkend onderzoek is gedaan. Ons standpunt in deze discussie is dat wij denken dat *het* christendom wel bestaat, ondanks de vele onderlinge verschillen die er zijn. Het christendom is volgens ons te vergelijken met een gezin met meerdere kinderen. De verschillende kinderen hebben hun eigen unieke kenmerken en zijn niet allemaal hetzelfde. Toch is wel duidelijk dat ze kinderen van dezelfde ouders zijn, doordat alle kinderen kenmerken hebben overgenomen van hun ouders. Wij denken dat hetzelfde geldt voor het christendom. Alle plaatselijke varianten van het christendom hebben hun eigen kenmerken en niet noodzakelijkerwijs één of meerdere gemene delers. Dit is de heterogeniteit waar Bialecki, Haynes en Robbins (2008) op wijzen. Ondanks de heterogeniteit hebben de plaatselijke varianten van het christendom echter uiteindelijk allemaal dezelfde oorsprong. Tegelijkertijd is het belangrijk om te realiseren dat het christendom altijd ingebed is in andere, lokale systemen. Het is onmogelijk om het christendom los te zien van de mensen die het op een bepaalde plek belichamen (Saunders 1988, 3). Door deze lokale verschillen bestaat er een hoge mate van heterogeniteit binnen het christendom.

Dit christendom wordt door Saunders in zijn boek *Culture and Christianity* omschreven als een cultureel systeem. Dit systeem bestond uit gedeelde ideeën, overtuigingen en waarden uitgedrukt in publieke symbolen en rituelen. Hij stelt dat het christendom bepaalde constante kenmerken heeft gedurende de geschiedenis, maar dat het tegelijkertijd ook open staat voor verandering (Saunders 1988, 2). Wij denken echter dat het moeilijk, en misschien zelfs

---

<sup>9</sup> Zie voor een overzicht tot aan 2008 Jon Bialecki, Naomi Haynes en Joel Robbins. 2008. *The Anthropology of Christianity*.



onmogelijk, is om vast te stellen wat de constante kenmerken zijn waar Saunders over spreekt. Als dit wel gebeurt, betekent het waarschijnlijk dat bepaalde mensen die zichzelf als christen zien door anderen niet meer worden gezien als christen. In sommige gevallen gebeurt dit zelfs binnen de antropologie zoals Cannell (2005) laat zien in haar artikel over mormonen. Als antropologen gaan bepalen wat een 'echte christen' is, vinden wij dat een paternalistische benadering, waarbij er geen ruimte wordt gelaten voor het *emic* perspectief. Wij sluiten ons aan bij Cannell (2005) die stelt dat voor een antropoloog iedereen die zichzelf serieus als christen beschrijft gezien moet worden als 'echte christen'.

Toch sluiten we dit stuk af met algemene beschrijving van het christendom, waarin wij denken dat de meeste christenen zich zullen herkennen. We zijn ons echter wel bewust dat er waarschijnlijk christenen zijn die dit gedeelte niet helemaal onderschrijven en die wij als antropologen toch als christen zien. De reden om toch een algemene beschrijving te geven is dat veel van deze kenmerken voor veel christenen wel opgaan. Christenen noemen zichzelf zo omdat zij zich zien als volgelingen van Jezus Christus. Zoals eerder genoemd werd, was Jezus een Jood die de stichter werd van een nieuwe religie. Deze nieuwe religie was echter niet compleet nieuw, want de christenen erkennen het Oude Testament, de Bijbel van de joden als het Woord van God. Ze geloven echter dat in Jezus' leven op aarde dat beschreven is in het Nieuwe Testament de beloften van het Oude Testament vervuld werden. Via deze Jezus is het voor mensen weer mogelijk om een relatie met God te hebben volgens het christendom. Christenen proberen te leven zoals de Bijbel hen vertelt, maar hoe dit er concreet uit moet zien wordt verschillend over gedacht.<sup>10</sup>

### 2.3.2 Antropologische blik op protestantisme en katholicisme – Door

#### Willemijn

Geloofsbeleving wordt door veel mensen gezien als een zeer persoonlijke ervaring. Toch hangen deze mensen een bepaalde religie aan en volgen zij de 'regels' die hierbij horen. Binnen deze literatuurstudie en binnen ons onderzoek zijn katholicisme en protestantisme de twee belangrijkste religies gebleken. Beiden zullen eerst toegelicht worden qua inhoud en gebruiken, daarna zullen zij vergeleken worden.

De Rooms-Katholieke Kerk is de grootste christelijke kerk ter wereld. Het woord

---

<sup>10</sup> Voor deze informatie heb ik geen wetenschappelijk bron kunnen vinden. Websites die ik heb gebruikt zijn: <https://www.britannica.com/topic/Christianity> Geraadpleegd 21-12-2017  
<http://www.bbc.co.uk/religion/religions/christianity/> Geraadpleegd 21-12-2017

"katholiek" is afgeleid van het Griekse "katholikos", hetgeen "universeel" betekent. Het woord "catholicus" betekent "rechtgelovig"(uit het kerkelijk Latijn).<sup>11</sup>

Marc Verhoeven<sup>12</sup> schrijft in zijn artikel dat het geloof volgens de officiële Rooms-Katholieke dogma's het volgende inhoudt:

“Wie beweert, dat de goddeloze gerechtvaardigd wordt door het geloof alleen, in die zin dat niets anders nodig is om mee te werken met de genade tot het bekomen van de rechtvaardigmaking, en dat het geenszins nodig is zich voor te bereiden en zich open te stellen door een beweging van de eigen wil: hem treffe de banvloek”.

Uit het artikel van Verhoeven<sup>13</sup> blijkt wel dat de meningen onder de Rooms-Katholieken nogal verdeeld zijn, dit werd ook zichtbaar op Aruba. Waar sommigen bijvoorbeeld geloven in het vagevuur (een plek of een staat na de dood voor zielen die naar de hemel gaan, waar men wordt gelouterd of gestraft, voor nog niet uitgeboete zonden die al wel vergeven zijn) ontkennen andere gelovigen dat dit bestaat. Hierdoor is het lastig om een eenduidig beeld te schetsen van katholicisme.

Over de oorsprong en verspreiding van het Rooms-Katholieke geloof is meer eenduidigheid. Er wordt verteld dat de apostelen, de leerlingen van Jezus, het geloof gingen verkondigen. Ten tijde van Jezus' leven behoorde het Heilige Land (Israël) tot het grote Romeinse Rijk. In de daartoe behorende landen zwermden de apostelen uit. In het Romeinse Rijk werden alle religies getolereerd, als de Romeinse goden maar werden vereerd en gerespecteerd. Eigenlijk is het rooms-katholicisme zoals we het nu kennen pas ontstaan in de 16de eeuw. Het is de splitsing tussen hen, die de paus als hoofd van de kerk zagen en de zogenaamde Protestanten. De 16de eeuw is de eeuw van de Reformatie. Theologen als Luther, Calvijn en Zwingli waren het op verschillende punten niet eens met de leer van de kerk Rooms-Katholieke kerk. De Beeldenstorm in 1679 zorgde voor een omslag. Er ontstond een scheuring in de kerk en sindsdien volgen de Protestanten een ander geloofspad.<sup>14</sup>

Het protestantisme ontstond na protest in de kerk wat onder andere van eerder

---

<sup>11</sup> <https://mens-en-samenleving.infonu.nl/religie/65167-de-rooms-katholieke-kerk-en-haar-oorsprong.html>  
Geraadpleegd op 7 december 2017

<sup>12</sup> <http://www.verhoevenmarc.be/PDF/katholicisme.pdf>  
Geraadpleegd op 11 december 2017

<sup>13</sup> <http://www.verhoevenmarc.be/PDF/katholicisme.pdf>  
Geraadpleegd op 11 december 2017

<sup>14</sup> <https://mens-en-samenleving.infonu.nl/religie/65167-de-rooms-katholieke-kerk-en-haar-oorsprong.html>  
Geraadpleegd op 7 december 2017

genoemde Luther, Calvijn en Zwingli kwam, waarin werd gezegd dat de prediking van Christus centraal gezet moest worden en het organisatiebouwwerk van de kerk van Rome met zijn macht over de gelovigen afgebroken moest worden.<sup>15</sup> Aan dit protest dankt het protestantisme ook zijn naam.

Protestantisme is - net als het katholicisme - ook een levensstijl. Luhrmann (2004) beschrijft dit in haar artikel waarin zij benoemt hoe God als echt wordt ervaren. Als eerste beschreef zij het bekend worden met de kerktaal en het woord van God, het ontwikkelen van linguïstische en cognitieve kennis. Als tweede manier beschrijft zij *metakinesis*. Dit kan omschreven worden als: aanvaarde manieren (emoties, lichamelijke ervaring) op basis waarvan erkend wordt dat God aanwezig is, opgeroepen door bijvoorbeeld gebed. De derde manier die Luhrman beschrijft is '*relational practice*' dit is het ontwikkelen van een persoonlijke relatie met God door veel contact met hem te hebben, dit kan bijvoorbeeld bereikt worden door het bidden of door het lezen van de Bijbel (Luhrman, 2004).

Wanneer men spreekt over de verschillen en overeenkomsten tussen protestantisme en katholicisme moet in gedachten worden gehouden dat er in tijden van revoluties en protesten ook enige vorm van (culturele) hybriditeit zichtbaar wordt, wat inhoudt dat botsende culturen altijd ontvankelijk zijn voor relationele invloed, met '*hybridization*' als gevolg: in de ene cultuur worden elementen uit de andere cultuur geaccepteerd zonder dat deze zo veranderen dat ze niet meer te herkennen zijn. Dat natuurlijke proces kan gestuurd, versneld of vertraagd worden door menselijk ingrijpen; auteurs kunnen zich tradities van anderen actief toe-eigenen, en overheden kunnen met censuur *hybridization* proberen tegen te gaan (Both 2010, 75).

Bowie (2006) beschrijft in haar boek dat een verschil tussen protestantisme en katholicisme is dat binnen het christendom enkele takken van protestantisme grote nadruk leggen op de persoonlijke ervaring, terwijl meer orthodoxe takken en katholicisme meer gefocust zijn op liturgie en rituelen en vaak een veel hoger ontwikkelde materiële en artistieke dimensie kennen. Wij zijn ons ervan bewust dat dit een zeer veralgemeniseerde onderverdeling is en dat beide kanten in zowel het katholicisme als het protestantisme terug te vinden zijn. Toch is dit voor het verduidelijken van verschillen tussen de religies een belangrijk onderscheid, daarom willen wij het wel benoemen.

Uit het artikel van Both (2010) blijkt ook dat in de gereformeerde gemeente (onderdeel van protestante kerk) een sterke afkeer was tegen afbeeldingen van met name

---

<sup>15</sup> <http://www.inspiratietoolkit.nl/overzicht-kernbegrippen/katholicisme-en-protestantisme/>  
Geraadpleegd op 11 december 2017

Christus en dat er sowieso weinig aandacht werd besteedt aan uiterlijk vertoon rondom het geloof, terwijl dit voor de katholieken een veel grotere rol speelde.

Concluderend kunnen wij stellen dat het belangrijkste verschil tussen protestantisme en katholicisme voor dit onderzoek de verschillende uitingsvormen zijn, alsmede het belang wat hieraan gehecht wordt. In dit onderzoek hebben wij onder andere bestudeerd in hoeverre dit onderscheid terug kwam in de materiële uitingsvormen.

## Hoofdstuk 3. Context

### 3.1 Contextfactoren religie op Aruba – door Willemijn

Rondrijdend over Aruba zijn er allerlei zichtbare en onzichtbare elementen te zien van de rijke geschiedenis die Aruba kent. Op meerde plekken op het eiland zijn nog traditionele huisjes te zien en de *cunucu* laat zien hoe woest het eiland ooit geweest moet zijn. Tijdens een rondleiding bij wat ooit een goudmijn was, vertelt de gids dat het eiland door de Spanjaarden gezien werd als een *isla mas inutiles*, een nutteloos eiland. Dit veranderde op het moment dat een Britse vloot goud op het eiland vond en dit in wezen voor een schijntje mee kon nemen van het eiland wat op dat moment in Nederlandse handen was. In dit hoofdstuk willen wij achtergrondinformatie geven over Aruba, zodat duidelijk wordt in welke context dit onderzoek uitgevoerd is.

In 1499<sup>16</sup> kwam de eerste Europeaan aan op Aruba, namelijk de Spaanse ontdekkingsreiziger Alonso de Ojeda<sup>17</sup>. Vanaf het begin hebben de Spanjaarden zich ingezet om het Rooms-Katholieke geloof te verspreiden onder bevolking. Hierbij werd neerbuigend gedaan over het geloof van de mensen die al op Aruba woonden (Liberia-Peters 1993, 6). Tijdens de Tachtigjarige Oorlog tussen Nederland en Spanje in 1636 werd Aruba veroverd door de Nederlander Johannes van Walbeeck en kwam Aruba onder beheer van de West Indische Compagnie (Koulen en Oostindie 1987, 2).

Aruba werd geregeerd door een Europees-Antilliaanse elite die grotendeels protestants was. De Nederlanders probeerden het protestantisme te verspreiden op Aruba, maar hadden weinig succes in tegenstelling tot het katholicisme.

In een kolonie zoals Aruba heeft religie te maken met de macht van de ‘overheerser’. De kolonisator kwam met zijn religie naar de kolonie toe en introduceerde deze in het gebied. In het geval van Nederland was dit het christendom (Knippenberg 2010, 63). Een deel van de gekoloniseerden bekeerden zich tot de nieuwe Christelijke religie, hoewel zij ook hun eigen religie deels of helemaal mochten behouden. De bekering kon echter voordelen met zich meebrengen zoals sociale status en het verkrijgen van onderwijs, sociale zorg en medische zorg<sup>18</sup>.

Vanaf 1828 werd de koloniale geschiedenis van de Antillen, waaronder Aruba

---

<sup>16</sup> Wij zijn ons ervan bewust dat de geschiedenis van Aruba niet pas begint bij de Spaanse overheersing, maar omdat dit een belangrijke rol speelde in de keuzes rondom religie relevant voor het onderzoek.

<sup>17</sup> [http://www.overheid.aw/bestuur-organisatie/historie-van-het-koninkrijk-en-aruba\\_41237/](http://www.overheid.aw/bestuur-organisatie/historie-van-het-koninkrijk-en-aruba_41237/) Geraadpleegd op 06-12-2017.

<sup>18</sup> [http://missionstudies.org/archive/conference/1papers/fp/Joop\\_Vernooij\\_Full\\_Paper.pdf](http://missionstudies.org/archive/conference/1papers/fp/Joop_Vernooij_Full_Paper.pdf)  
Geraadpleegd op 19 december 2017

gekenmerkt door wisselende bestuursregelingen (Koulen en Oostindie 1987, 15). Vanaf de Tweede Wereldoorlog kregen veel koloniën meer autonomie als gevolg van groeiend nationalisme en toenemende internationale druk. Ook voor Aruba was dit het geval en vanaf 1954 werd de autonomie van de Antilliaanse eilanden officieel erkend (Id.). Toch had de Nederlandse staat nog relatief veel invloed. Vanaf 1986 kreeg Aruba de ‘status aparte’ binnen het Koninkrijk der Nederlanden<sup>19</sup>.

Op dit moment heeft Aruba zo’n 105.000 inwoners<sup>20</sup>. Deze groep bestaat voor een groot deel uit migranten en een snel groeiende groep ouderen, die geboren zijn tussen 1955-1970. De meeste migranten zijn naar Aruba gekomen toen haar regering in 1986 besloot het toerisme verder uit te bouwen en Aruba als tropisch paradijs te commercialiseren. Toerisme is een erg belangrijke sector binnen de economie voor Aruba, daarnaast is er ook offshore financiering en handel (Koulen en Oostindie 1987, 10). Om dit vol te kunnen houden was een groot aantal buitenlandse werknemers nodig, wat leidde tot immigratie. De grootste groep immigranten komt uit Colombia, gevolgd door in Nederland geboren en Dominicanen (Eelens, 2012).

Over het algemeen horen er in het Koninkrijk der Nederlanden percentueel gezien steeds minder mensen bij een kerk of religieuze gemeenschap (19 procent) en het grootste deel hiervan hangt een niet-Christelijke religie aan (6-7 procent). Steeds meer mensen zijn agnost of atheïst. Aruba kent wel agnosten en atheïsten, maar een meer voorkomend fenomeen zijn mensen die zeggen dat zij een religie aanhangen, maar zelf niet meer naar een kerk of andere religieuze bijeenkomst gaan. ‘Ik ben als katholiek geboren en ik zal als katholiek sterven’ is een regelmatig gehoorde uitspraak. Er is wel sprake van een grote diversiteit in kerkgenootschappen op Aruba; het eiland heeft zo’n 300 kerken, sommige met maar een paar leden, terwijl onder andere de katholieke kerk wel een grote aanhang heeft.

Knippenberg (2010) benadrukt deze diversiteit op Aruba, terwijl Eelens (2012) juist de eenheid van Aruba beschrijft. Liberia-Peters (1993) sluit bij Knippenberg aan, beiden gaan in op de rol die de koloniaal overheerser speelde in het onderdrukken van de Arubanen en hun gebruiken, waaronder dus ook religie. Dit is een relevant onderdeel voor dit onderzoek omdat wij ons ervan bewust moeten zijn dat er een specifieke, post-koloniale achtergrond zit achter de religies die de mensen aanhangen.

---

<sup>19</sup> [http://www.overheid.aw/bestuur-organisatie/historie-van-het-koninkrijk-en-aruba\\_41237/](http://www.overheid.aw/bestuur-organisatie/historie-van-het-koninkrijk-en-aruba_41237/) Geraadpleegd op 06-12-2017

<sup>20</sup> <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=AW> Geraadpleegd op 21 december 2017

### 3.2 Materiële uitingsvormen christendom op Aruba - door Willemijn

In deze paragraaf willen wij de relevantie van in het theoretisch kader genoemde theorieën voor het onderzoek aandragen. Tijdens het schrijven van het theoretisch kader en het veldonderzoek zijn er verscheidene vragen opgekomen, sommigen konden beantwoord worden, anderen bleven onbeantwoord tijdens dit onderzoek.

Voor ons onderzoek is een materiële benadering van groot belang. Deze uit zich onder andere in afbeeldingen, objecten, ruimte en taal, deze factoren hebben een grote rol gespeeld in ons onderzoek. Bij het ruimte gaat voornamelijk om kerkgebouwen en hierover zijn in het theoretisch kader twee termen genoemd die van belang zijn in het onderzoek en op Aruba. Over het algemeen is het zo dat er bij de protestanten sprake is van *domus ecclesiae*, welke wordt uitgelegd als de ontmoetingsplaats van een gemeenschap, waarbij het gebouw niet heilig is. Bij katholieken wordt over het algemeen gesproken van een *domus dei*, waarbij het gebouw heilig is en de gelovige via het gebouw dichterbij God komt. In het theoretisch kader is al benoemd dat deze twee begrippen voor twee uitersten van een continuüm zijn en dat zowel protestanten als katholieken op Aruba dus ook aspecten van respectievelijk de *domus dei* of de *domus ecclesiae* over kunnen nemen. Dit sluit aan bij wat Guadeloupe (2009) omschrijft als de *metalanguage* van het christelijke geloof. Hij beschrijft in zijn boek dat het christendom een taal van insluiting is en niet één van uitsluiting. De verschillende stromingen van het christendom zijn dan ook niet volledig van elkaar afgesloten maar ‘lenen’ van elkaars gebruiken, normen en waarden.

Daarnaast is er taal. Allereerst het meest zichtbare (of hoorbare) element hiervan, namelijk de taal die gesproken wordt in de kerkdiensten. In de protestante gemeenten die wij bezocht hebben werd er Nederlands en Papiaments gesproken, in de katholieke kerk waren de diensten in het Papiaments. De taal die gesproken wordt heeft invloed op de ervaring die mensen hebben tijdens een dienst. Er is ook sprake van bepaald woord- en stemgebruik, zowel bij de voorganger als bij de mensen zelf. Een van de vragen die in het onderzoek behandeld is, is of de leden van de kerk, zowel protestants als katholiek, andere taal, met name spreektaal, gebruiken wanneer zij over hun religie praten dan wanneer zij over alledaagse zaken praten.

Objecten en afbeeldingen zijn een belangrijk aspect bij een materiële benadering van religie. In het theoretisch kader hebben wij al benoemd dat afbeeldingen van bijbelse figuren binnen het Rooms-Katholicisme meer geaccepteerd worden dan binnen het protestantisme. Dit hebben wij ook teruggezien op Aruba. In de protestante kerk zijn, in vergelijking met de

katholieke kerk, weinig tot geen afbeeldingen en objecten, terwijl de katholieke kerk wel veel beelden en glas-in-lood bewerkingen heeft. Wij zijn bij mensen thuis geweest en hebben hier ook gezien dat de katholieken meer religieuze objecten en afbeeldingen thuis hebben dan de protestanten. Sommige afbeeldingen en objecten in de kerk en thuis kunnen als heilig worden gezien. Dit sluit aan bij Durkheim als hij stelt dat sommige zaken gezien worden als heilig (*sacred*) en andere niet (*profane*).

In het theoretisch kader is Mitchell (2005) genoemd die zegt dat beelden een boodschap afgeven zonder dat iemand de bedoelde betekenis weet. Hoe deze boodschap ontvangen wordt is altijd gekleurd door iemands referentiekader. Binnen religie staat dit referentiekader voor het kijken naar objecten en afbeeldingen vaak in relatie tot religieuze regimes die bepalen welke betekenis een object of afbeelding zou moeten hebben. Religieuze regimes bepalen ook vaak of objecten en afbeeldingen heilig zijn. Voor dit onderzoek zijn de relevante regimes protestantisme en katholicisme.

Het lichaam heeft een grote rol binnen religie. Bijvoorbeeld normen die gelden rondom het wel of niet dragen van bepaalde kleding. Zo gaf de voorganger van de protestante gemeente aan dat de protestanten van Kerki Protestanti Piedra Plat het zouden waarderen als we ‘netjes’ kleden voor de kerk. Dit roept echter gelijk de vraag op wat gezien wordt als nette kleding, wie bepaalt wat nette kleding is en wat dit betekent. Gedragingen tijdens kerkdiensten zijn voor dit onderzoek relevant. Bijvoorbeeld: welke houding nemen mensen aan tijdens het bidden thuis en is deze houding anders dan hun houding in de kerk, gaan mensen staan tijdens het zingen of blijven zij zitten, kortom, hoe gebruiken zij hun lichaam in de geloofsbeleving?

Wij zijn op elk van deze gebieden zowel verschillen als overeenkomsten tegen gekomen. Voor het onderzoek was het na het bekijken van de religieuze uitingsvormen op bovengenoemde gebieden relevant om te weten of protestanten en katholieken dit zelf ook zo ervaren. Wat voor kennis hebben katholieken en protestanten van elkaar en op welke manier staat hun kennis in relatie tot het beeld dat zij van elkaar creëren?

Zoals genoemd in het theoretisch kader stellen wij dat *het* christendom bestaat en het Rooms-Katholicisme en het Protestantisme zijn hier onderdeel van. Wij stellen dat alle plaatselijke varianten van het christendom hun eigen kenmerk hebben, maar dat zij wel allen uiteindelijk dezelfde oorsprong hebben. Voor dit onderzoek was een belangrijke vraag hoe protestanten en katholieken zichzelf zien, zien zij zichzelf als christen of wordt er een duidelijk onderscheid gemaakt tussen protestant en katholiek?

Zoals eerder benoemd, is er nog weinig antropologisch onderzoek gedaan naar het



christendom op Aruba, maar er is wel onderzoek gedaan waarbij het christendom een rol speelt, namelijk op Sint Maarten door Francio Guadeloupe. Daarnaast is er onderzoek gedaan door Luc Alofs op Aruba, dit onderzoek was voor ons onderzoek te historisch ingesteld om te gebruiken, maar het werk van Francio Guadeloupe heeft voor ons onderzoek interessante inzichten geboden. Guadeloupe (2009) beschrijft in zijn boek *Chanting Down the New Jerusalem* hoe Sint Maarteners hun identiteit vormen aan de hand van allerlei factoren, waaronder het christendom. Deze *metalanguage* zoals hij het noemt houdt in dat de mensen allemaal de waarden van gelijkheid en tolerantie aanhangen. Op Aruba is dit ook zichtbaar. Binnen het onderzoek wilden zowel protestanten als katholieken hun religie niet de enige goede noemen, iedereen heeft toch het recht om zijn eigen geloof aan te hangen vertelden zij ons. Guadeloupe zegt dat deze gelijkheid ook bijdraagt aan de sfeer die op het eiland heerst waardoor de toeristen terug blijven komen en aangezien dit de belangrijkste inkomstenbron is voor het eiland zal ieder individu ook moeite doen om deze rust te bewaren. In dit onderzoek hebben wij hier niet naar gekeken, maar de rust hebben wij wel ervaren tussen de protestanten en katholieken.

Dit onderzoek kan een deel van het gat wat bestaat omtrent de antropologie van christendom en het onderzoek hiernaar op Aruba opvullen. In dit onderzoek kijken wij naar verschillende religieuze uitingsvormen, welke aanwezig zijn in de protestante en katholieke kerk op Aruba. Daarnaast is gekeken naar de onderlinge kennis die deze groepen van elkaar hebben en hoe deze kennis in relatie staat met het beeld dat deze twee groepen van elkaar hebben.

## Hoofdstuk 4. Katholieke uitingsvormen: Communiceren met God – door Dianne

Als iemand door Paradera heenrijdt met de auto valt de grote Philomena-kerk boven op de verder onbebouwde heuvel meteen op. Op zondagochtend staat de grote parkeerplaats rond deze kerk vol met auto's. Nadat kerkgangers hun auto geparkeerd hebben lopen ze door de open deuren van de hoofdingang of door één van de twee zijingangen het stille kerkgebouw binnen. Net achter de deur raken ze met de vingertoppen van hun rechterhand het water aan dat in kleine schaaltes bij de deurposten staat. Met hun rechterhand tikken de kerkgangers snel hun voorhoofd, borst, linker- en rechterschouder aan. Daarna lopen de kerkgangers één van de paden tussen de vele kerkbanken in en kiezen een bank uit om te zitten. Voor ze de bank inschuiven, zette ze snel één voet naar achter en buigen door hun knieën terwijl ze hun hoofd buigen in de richting van het beeld van Jezus op het kruis dat voorin de kerk staat.

Dit korte vignet over hoe de gelovigen van de katholieke Santa Philomena Kerk in Paradera op Aruba op een willekeurige zondagochtend de kerk binnenkomen laat al iets zien van de religieuze uitingsvormen van deze groep katholieken. In dit hoofdstuk worden de belangrijkste uitingsvormen voor de onderlinge beeldvorming besproken, namelijk ruimte, afbeeldingen en objecten, taal, kleding en lichaam.



De Santa Philomena-Kerk op Aruba (Foto van Dianne)

### *Ruimte*

Voorin het katholieke kerkgebouw straalt het vele goud de kerkganger tegemoet. In gouden omlijstingen staan vijf heiligenbeelden en onder het kruisbeeld van Jezus staat een gouden kastje waarin de bekers met de overgebleven hostie worden opgeborgen. Daarvoor staat een rechthoekige tafel: het altaar, ook met goud versierd.



Voorste gedeelte van het katholieke kerkgebouw (Foto van Dianne)

De meeste van de participanten vinden het kerkgebouw mooi en waarderen het uiterlijk. Ze vinden versiering belangrijk, omdat een kerkgebouw mooi moet zijn voor God. Toch zijn niet alle participanten het hier over eens. Zo zegt Haidi Gerrits, een parochiaal medewerkster van begin 30, over de versieringen in de kerk:

“Het is een afleiding. Ja, want vroeger was het niet zo, vroeger was het gewoon die muren en die, die kruis en klaar. En nu met al die

tierelantijntjes...<sup>21</sup>

Haidi is dus minder positief over het uiterlijk van kerk, want ze vindt dat de vele versiering afleidt van waar het volgens haar om zou moeten gaan in de kerk, namelijk God. Ondanks de verschillende opvattingen die de gelovigen dus hebben over hoe de kerk er uit zou moeten zien, zijn ze het erover eens dat het kerkgebouw heilig is. Hierbij zijn de concepten *domus ecclessiae* en *domus dei* van Turner (1979, 11-12) relevant, want het legt uit hoe de gelovigen hun kerkgebouw zien. Een *domus dei* houdt in dat het gebouw van de religieuze groep gezien wordt als heilig en via het gebouw kan de gelovige dichterbij God komen. Bij dit tweede aspect is echter sprake van een contradictie: Aan de ene kant geven de participanten namelijk aan via het kerkgebouw dichterbij God te komen, maar aan de andere kant zeggen ze dat God overal is. Aniek Gerrits, een parochiaal medewerkster van 63 jaar, zegt bijvoorbeeld over naar de kerk gaan:

“Want dan heb je je ontmoeting met Jezus ook, want thuis is hij niet daar, want hij is in de kerk.”<sup>22</sup>

Maar ze zegt ook:

“In de kerk daar vind je Jezus, maar in ... Jezus is overal dat is waar. Maar in thuis vindt geen heilige communie krijgen, dus dat moet in de kerk.”<sup>23</sup>

Deze twee kanten worden door verschillende participanten benoemd. Aan de ene kant zijn Jezus en God overal, maar aan de andere kant is God dichterbij in de kerk. Dit dichterbij zijn in de kerk wordt vaak in relatie gebracht met de heilige hostie die wordt gezien als het letterlijke lichaam van Jezus. Hieruit volgt de tweeledigheid voor de participanten, namelijk dat Jezus geestelijk gezien overal is, maar letterlijk/lichamelijk is Jezus alleen in het kerkgebouw. Daarom wordt het kerkgebouw door de participanten gezien als een *domus dei*, een huis van God, want Jezus<sup>24</sup> is hier lichamenlijk aanwezig in de vorm van de hostie. Hierdoor kunnen participanten in het kerkgebouw dus dichterbij een tastbare God komen in tegenstelling tot de geestelijke God die buiten het kerkgebouw is. Aan de andere

---

<sup>21</sup> Interview Haidi Gerrits, 07-04-2018

<sup>22</sup> Interview Aniek Gerrits, 25-02-2018

<sup>23</sup> Interview Aniek Gerrits, 25-02-2018

<sup>24</sup> De participanten zien Jezus als God. Als Jezus dus dichtbij is, is God dat ook.

kant laat de casus in Paradera ook zien dat het onderscheid tussen *domus dei* en *domus ecclesia* een continuüm is. Hoewel het kerkgebouw namelijk voornamelijk wordt gezien als een belangrijke ruimte voor de heilige mis waarbij de heilige hostie wordt uitgedeeld, noemen de participanten ook andere redenen voor het belang van het kerkgebouw. Maria Groenewege, een vrouw van 51 die catechisatie geeft aan de kinderen van de parochie, zegt bijvoorbeeld:

“Misschien na de heilige mis zie je soms mensen buiten samen. Voor sommige mensen vind ik, dus het is ook een moment van ook iemand ontmoeten. Vooral mensen die een beetje, misschien een beetje afgezonderd leven en ze maken niet elke dag dus met mensen komt en mensen mee.”<sup>25</sup>

In dit citaat komt het kerkgebouw naar voren als een plek voor gemeenschap, een *domus ecclesia*, en hoewel dit minder aandacht krijgt dan *domus dei*, wordt dit toch door verschillende participanten genoemd. Hieruit blijkt dat het kerkgebouw in Paradera niet alleen maar een *domus dei* is, maar ook bepaalde aspecten van *domus ecclesia* heeft. De nadruk ligt echter wel op het kerkgebouw als een *domus dei*, want het gebouw is heilig volgens de participanten en in het kerkgebouw kunnen mensen dichterbij God komen. Het kerkgebouw als een plek voor gemeenschap is minder belangrijk, ook al is het wel aanwezig.

### *Afbeeldingen en Objecten*

De aanwezigheid van Jezus in het kerkgebouw wordt zichtbaar gemaakt door een beeld van Jezus op een kruis voor in de kerk. Daarnaast staan er nog verspreid door de kerk acht andere heiligenbeelden. Er staan echter niet in alle katholieke kerken op Aruba zoveel heiligenbeelden. Op een woensdag in april bezoek ik namelijk een speciale mis in de katholieke kerk van Oranjestad. Alle priesters en pastoors van het eiland Aruba vernieuwen hier hun religieuze beloften. Verschillende leden van de parochie uit Paradera gaan hier ook naar toe. Bij binnenkomst in het kerkgebouw zie ik Ava zitten. Ava is een vrouw van in de zestig en ik heb niemand anders ontmoet die net zoals zij bij letterlijk alle missen in Paradera aanwezig is. Ik begroet haar en ga naast haar zitten. We maken een praatje en op een gegeven moment vertelt ze dat deze kerk in Oranjestad veel minder beelden heeft dan de kerk in Paradera (de katholieke kerk van dit onderzoek). Ava zegt tegen mij dat ze eigenlijk niet goed begrijpt waarom er beelden in de kerk staan, want volgens haar staat er in de Bijbel dat je

---

<sup>25</sup> Interview Maria Groenewege, 01-03-2018

beelden niet mag aanbidden. Helaas heb ik geen gelegenheid om hier verder op door te vragen, want de mis begint. Toch laat deze gebeurtenis een belangrijk aspect van de uitingvorm beelden zien bij de katholieken, hier kom ik verderop in deze paragraaf op terug.

Zoals eerder benoemd staan in de katholieke kerk van Paradera veel beelden. De katholieke participanten zeggen echter allemaal dat het beeld van Jezus het belangrijkste beeld in de kerk is. Over de vraag of beelden heilig zijn, hebben de participanten een verschillende opvatting. Hierin komt naar voren dat heiligheid een sociaal-geconstrueerd onderscheid kan zijn, want ‘heiligheid’ wordt door sommige gelovigen toegekend aan de beelden en door andere gelovigen niet (Durkheim 1995). De gelovigen lijken dus zelf te bepalen of ze de beelden als heilig zien of niet, hoewel ze hierbij waarschijnlijk geïnformeerd worden door verschillende aspecten. Eerder in dit hoofdstuk ging het ook over heiligheid. Het kerkgebouw wordt door de participanten namelijk benoemd als ‘heilig’ en aangezien ze het hierover eens waren, nemen wij dit aan als een gegeven en zien we dit niet als een sociaal-geconstrueerd onderscheid. Dat heiligheid van beelden wel een sociaal-geconstrueerd onderscheid is, maakt voor het observeerbare gedrag van de gelovigen ten opzichte van de beelden niet uit onafhankelijk of beelden wel of niet als heilig zien. Zoals beschreven aan het begin buigen bijvoorbeeld alle kerkgangers bij binnenkomst hun hoofd richting het beeld en ook op andere momenten tijdens de mis gebeurt dit. Aniek Gerrits zegt hierover:

“Ja het is, we moeten, weet je, ja eerbied hebben voor het kruis he, dus. Want als we mensen komen in de kerk, zien komen, en ze gaan gewoon zitten, en we zeggen: wat is dat? Ze heeft geen, Jezus is daar, dus je moet eigenlijk buigen, knielen. Maar sommige van de grote mensen kunnen niet meer zo goed knielen, dan buigen we wel, want dat is echt voor eerbied.”<sup>26</sup>

Aniek spreekt dus heel positief over het buigen voor het beeld, voor haar is het een teken van eerbied. In het vignet aan het begin van deze paragraaf vertelt Ava echter zij niet goed begrijpt waarom ze buigt voor de beelden, omdat er in de Bijbel staat dat ze beelden niet mag aanbidden. Sommige van de katholieke participanten benoemen dit idee echter als niet correct. Bijvoorbeeld in het volgende interview:

Maria: “Dat is eigenlijk een herinnering he? Sommige mensen denken dat wij die beelden... *adora*?”

---

<sup>26</sup> Interview Aniek Gerrits, 25-02-2018

Dianne: “Aanbidden?”

Maria: “Aanbidden.”

Kristel: “Aanbidden. Maar voor ons is niet zo. Dus het is eigenlijk een herinnering, net als je een foto hebt van iemand, dat je herinnert bijvoorbeeld het kruis dat Jezus aan het kruis is gestorven voor mij.”<sup>27</sup>

Hierin blijkt dat sommige participanten zich bewust zijn dat er een verschil zit tussen de boodschap die zij zenden over de beelden, namelijk dat zij het zien als herinnering, en hoe dit ontvangen wordt, namelijk als aanbidden (Procter 2004). De meeste katholieke participanten zien de betekenis van beelden vooral als herinnering aan het leven van de heiligen en als voorbeeld. Hieruit blijkt ook de paradox van beelden zoals in het theoretisch kader besproken: het onzichtbare zichtbaar maken (Morgen 1999, 9). Een overleden heilige is eigenlijk onzichtbaar, maar via het beeld wordt de heilige weer zichtbaar gemaakt en daarmee dient het voor de katholieken als herinnering aan het leven van de heilige, dat ook onzichtbaar is. Ten slotte is bij de heiligenbeelden ook het kijken als dialogische handeling relevant (Mitchell 2005, 9). Bij het kijken naar een heiligenbeeld wordt de manier van kijken namelijk beïnvloed door het referentiekader van de kijker. Dit blijkt ook bij de katholieke participanten: Ava ziet de beelden en snapt niet waarom ze in de kerk staan, omdat volgens haar referentiekader in de Bijbel staat dat je beelden niet mag aanbidden. Voor Maria en Kristel is dit echter geen probleem, want zij hebben in hun referentiekader het idee dat de beelden er ook niet staan om te aanbidden, maar alleen als herinnering.

### *Taal*

Een referentiekader wordt vaak door verschillende dingen geïnformeerd waaronder ideeën die uitgedrukt worden in taal. Dat religie gebruik maakt van taal sluit aan bij Eller (2007, 82) die stelt dat dit voorkomt vanuit het gegeven dat taal een universeel medium is dat mensen gebruiken om te communiceren. Religieuze taal kent vaak woorden die in het dagelijks taalgebruik minder of niet worden gebruikt. Dit wordt bijvoorbeeld duidelijk bij Maria als zij spreekt over *adora*. Dit is het Papiamento-woord voor aanbidden, maar het Nederlandse woord kan ze niet direct bedenken (zie interviewfragment hierboven). Dit zou in dit geval toevallig kunnen zijn, maar verschillende participanten benoemen dat ze veel religieuze woorden alleen in het Papiamento kennen en niet in het Nederlands, hoewel ze wel goed Nederlands spreken. Deze religieuze woorden worden dus specifiek gebruikt in een religieuze

---

<sup>27</sup> Interview Maria Groenewege en Kristel, 01-03-2018

omgeving. Janike de With zegt hier het volgende over:

“Het is niet hetzelfde als ik met gewoon praat. Het is, die woorden, taal, die woordenschat is toch anders. Als je met een kerkgenoot praat. Want je weet sommige woorden horen... Welke woorden bijvoorbeeld? Aanbidden of ... Niet in vrouw-man aanbidden, maar ik aanbid, ik bid tot God. Wat nog meer? Ik vind het in het Nederlands beetje moeilijk om het uit te drukken, begrijp je?”<sup>28</sup>

De katholieke participanten horen in de kerkdienst dan ook alleen Papiamento. In de mis wordt namelijk gebruik gemaakt van een liturgie in Papiamento. Liturgisch betekent dat van te voren vaststaat wat de pastoor en parochiaal medewerkers, die een rol spelen in de dienst, zeggen en doen. Geen van de participanten benoemt echter dit liturgische, mogelijk doordat ze hier aan gewend zijn. De liturgie is eigenlijk een groot ritueel, volgens de definitie van Turner (1982, 79): “*Prescribed formal behavior for occasions not over to technical routine, having reference to beliefs in mystical (non-empirical) beings or powers regarded as the first and final causes of all effects.*”. De liturgie staat namelijk van te voren vast en de hele liturgie refereert naar niet-empirische wezens, God, die wordt gezien als schepper van de aarde en daarmee dus de oorzaak van alle effecten. Binnen de mis als één groot ritueel vindt de eucharistie plaats, een kleiner ritueel binnen een groot ritueel. In deze eucharistie komt het gebruik van rituele taal met een effect beschreven door Wheelock (1982) duidelijk naar voren. Door de woorden van de pastoor veranderen de hostie en de wijn namelijk in respectievelijk het lichaam en bloed van Jezus. De woorden in een ritueel zijn dan ook niet gericht op informatieoverdracht, maar gericht op het effect, namelijk de verandering van de hostie en de wijn in het lichaam en bloed van Jezus.

### *Kleding en lichaam*

Het gebruik van liturgische taal is een van de dingen die mij de eerste mis al opvalt. Maar voordat de mis begint, heb ik echter ook al een aantal andere observaties gedaan. Tijdens mijn eerste bezoek aan de mis, loop ik naar binnen door de deur, wandel door het rechtergangpad en schuif een kerkbank in. Terwijl ik zit te wachten tot de mis begint, observeer ik de andere mensen die binnenkomen. De vrouwen dragen kleding die alles vanaf hun schouders tot aan hun knieën bedekte en de mannen een lange broek met een blouse, ondanks de temperatuur

---

<sup>28</sup> Interview Janike de With, 15-02-2018



van dertig graden Celsius. Bij binnenkomst dopen de kerkgangers hun vingers in heilig water en slaan een kruis voor ze de kerkzaal inlopen. Voor ze hun kerkbank inschuiven, knielen ze richting het beeld van Jezus.

Over de kleding geven de participanten aan dat het belangrijk is dat dit bedekt is, omdat dit volgens hen een teken is van respect hebben voor Jezus. Naast dat de kleding bedekt moet zijn, mag het ook niet teveel versiering hebben, want dat leidt af van God. Deze opvattingen over kleding sluiten aan bij de theorie van Eller (2007, 69) die stelt dat religieuze gemeenschappen hun ideeën en waarden via het menselijk lichaam belichamen. De waarde is hierbij dat je respect moet hebben voor Jezus en je daarnaast moet richten op God. Dit uit zich in kleding doordat bedekte kleding voor de gelovigen symbool staat voor respect hebben voor Jezus. Ten tweede komt het idee dat de kerkgangers zich moeten richten op God naar voren in dat kleding niet afleidend mag zijn en daarmee dus af zou kunnen leiden van God. Als iemand zich niet aan de kledingregels houdt is dat voor de katholieke participanten dus een boodschap dat de betreffende persoon geen respect heeft voor God, hoewel dat niet de boodschap hoeft te zijn wat iemand wilde sturen (Procter 2004).

Naast kleding wordt voordat de mis begint door gelovigen gebruikt gemaakt van de uitingvorm lichaam door specifieke bewegingen, namelijk een kruis slaan en knielen. Dit sluit aan bij het concept habitus van Mauss (1979). Bij habitus zijn bepaalde lichaamsbewegingen namelijk aangeleerd, hoewel ze in potentie in het menselijk lichaam aanwezig zijn. De kerkgangers slaan automatisch een kruis als ze de kerk binnenkomen en ook knielen ze altijd voor ze gaan zitten. Waarschijnlijk is dit hen echter ooit een keer aangeleerd, want jongere kinderen vergeten het soms en dan spoort een van de ouders hen aan om toch de juiste beweging te maken. Naast deze bewegingen voor de mis begint, zijn er ook andere bewegingen tijdens de mis die onder het concept habitus vallen. Zo slaan de kerkgangers meerdere keren een kruis, knielen ze, staan en zitten ze, en tijdens het lopen om de hostie te halen houden ze hun handen gevouwen bij elkaar. Als ik de participanten vraag naar de betekenis van de verschillende lichaamsbewegingen krijg ik bijna altijd hetzelfde antwoord: het wijst op respect voor Jezus en voor God. Op de vraag of er verschil is tussen de verscheidene lichaamsbewegingen, volgt vaak geen duidelijk antwoord, maar wordt vaak gezegd dat het hoort bij het ritueel. In het interview met Maria en Kristel noemen zij bijvoorbeeld:

Maria: “Het hoort bij het ritueel he. Het ritueel van de kerk. Dat het zo is ingesteld dat de mensen gaan staan.”

Kristel: “Bij de eucharistie bijvoorbeeld. Voor de eucharistie dat je moet knielen. Dus daarna moet je weer opstaan. Het hoort (...) bij het hele gebeuren van de eucharistie.”<sup>29</sup>

De verschillende lichaamsbewegingen worden dus gezien als onderdeel van het ritueel, zonder dat hierbij een verschil in betekenis benoemd wordt richting mij.

Concluderend is het belangrijk om op te merken dat de katholieke participanten over het algemeen positief spreken over de katholieke, materiële uitingsvormen. Zo vertellen sommige dat de uitingsvormen bijdragen aan een spirituele ervaring van de nabijheid van God en hen ook een mogelijkheid kunnen bieden om iets aan God duidelijk te maken. Een van de participanten vertelt bijvoorbeeld dat zij door te knielen zichtbaar maakt dat ze meer aan Jezus wil geven. Ook benoemen veel participanten dat zij door de ruimte van het kerkgebouw en de beelden de nabijheid van God ervaren. De materiële uitingsvormen staan dus niet los van spirituele ervaringen van de participanten.

---

<sup>29</sup> Interview Maria Groenewege en Kristel, 01-03-2018

## Hoofdstuk 5. Protestantse uitingsvormen: God is in ons – door Willemijn

De Kerki Protestant te Piedra Plat vult zich op zondagmiddag langzaam met gemeenteleden. De mensen druppelen binnen, begroeten elkaar en zoeken een plekje. Zodra de dominee binnen komt gaat de gemeente staan en tijdens de dienst worden er verscheidene liederen gezongen, er wordt een gedeelte uit de Bijbel gelezen en de dominee preekt over dit Bijbelgedeelte, hij legt het Bijbelgedeelte uit en geeft voorbeelden uit het dagelijkse leven.

Dit alles gebeurt in een kerk waarvan de gemeenteleden in de interviews vertellen dat er zichtbaar eigenlijk niks aanwezig is in hun gebouwen, zowel de kerk als thuis. Na de tijd in het veld is duidelijk geworden dat er zeker zichtbare uitingsvormen van het protestante geloof zijn en daar wil ik in het volgende gedeelte op in gaan. Met name de ruimte, afbeeldingen en objecten, taal en kleding en lichaam krijgen de aandacht.

### *Ruimte.*

De kerk van Piedra Plat stond oorspronkelijk in Canachito. Nu gaan er verschillende verhalen onder de participanten over de reden van de verwoesting van deze kerk in Canachito. Één verhaal is dat de dominee van die tijd de kerk heeft afgebrand nadat in een conflict de gemoederen erg hoog waren opgelopen<sup>30</sup>. Een andere versie is dat de katholieken de kerk hebben afgebrand en dat deze toen door een storm helemaal verwoest is<sup>31</sup>. De laatste versie is dat het alleen de storm was die de kerk verwoest heeft maar dit verhaal krijgt de minste aanhang. Over één ding zijn al de participanten het wel eens, de overblijfselen van de kerk zijn toen naar Piedra Plat gebracht om hier een nieuwe kerk op te bouwen.

De kerk is een klein, rechthoekig gebouw met een toren waar nog een bel in hangt die elke zondag geluid wordt. De participanten beschrijven de kerk als sober, rustig, vredig, klein. Men geeft aan dat het kerkgebouw een materieel iets is waar op zich geen waarde aan gehecht wordt, het is een gebouw waar men God kan ontmoeten maar dit hoeft niet per se in de kerk, dit kan op elk moment van de dag gebeuren en daarom heeft het kerkgebouw voor veel mensen verder geen waarde. Het sluit dus aan bij wat Turner(1979, 11-12) omschrijft als een domus ecclesiae, een ontmoetingsplaats. Yosephina, één van de participanten vat dit mooi samen als zij zegt:

“Ik zou het erg vinden als bijvoorbeeld niet meer was enzo maar als ik moet

---

<sup>30</sup> Interview NL, 13-02-2018

<sup>31</sup> Interview PH, 03-04-2018

kiezen tussen het gebouw en het Woord dan kies ik voor het Woord.”

Dit laat zien dat het gebouw zelf voor haar geen waarde heeft, maar dat het gaat om wat er in de kerkruimte gebeurt en wat daar verteld wordt. Dit blijkt een veel heersende gedachte te zijn onder de protestanten van deze gemeente. Het gebouw heeft wel relevantie, in het bijzonder wanneer het gaat om activiteiten die georganiseerd worden en het samen komen van de gemeente, maar om God te ontmoeten hebben deze protestanten geen kerkgebouw nodig. Deze ontmoetingsplaats is dus wat Turner de *domus ecclesiae* noemt.

Wanneer men het kerkgebouw binnenkomt, valt meteen de sobere inrichting op, welke goed aansluit bij wat de participanten mij vertellen over de kerk en de houding van de kerk tegenover veel aankleding en versiering. Het valt op dat de houten banken zo gepositioneerd zijn dat zij naar voren gericht staan en zo de mensen dus uitnodigen om naar de preekstoel kijken. De dominee staat een groot deel van de dienst op de houten preekstoel, maar doordat deze wat aan het slijten is en de dominee nogal beweeglijk is tijdens de preek stapt hij er dan vanaf en komt naar beneden en gaat dicht bij de mensen staan. Er staat een piano in de kerk waarmee het zingen begeleid wordt en er is een mengpaneel om de microfoon van de dominee af te stellen op het juiste volume. Er staat een tafel voor de preekstoel waar een Bijbel op ligt en enkele muziekinstrumenten voor wanneer er speciale diensten zijn waarin wat meer gezongen wordt. Verder zijn er nog wat praktische zaken te vinden in het kerk, zoals enkele airco's en wat windwaaiers maar deze zijn er puur voor de verkoeling en hebben geen verdere betekenis voor de diensten. Wanneer ik de dominee vraag naar de soberheid van het kerkgebouw vertelt hij mij het volgende:

“Ja nou, dat is de calvinistische aard, wij hebben ons afgekeerd tegen de kitscherigheid van de katholieke kerk en het goud, het klatergoud en het de kunstwerken en de beelden en ja, we hebben ons daarvan afgekeerd en gezegd, dat is eigenlijk alleen maar alles wat ten koste gaat van de bezoekers waarom we in de Bijbel niet toe opgeroepen worden en wat afleidt van de verkondiging van de zuivere boodschap Jezus Christus en die gekruisigd”

In het theoretisch kader hebben is al beschreven dat de protestanten zich onder leiding van

onder andere Calvijn hebben afgekeerd tegen de uiterlijkheden van het katholicisme<sup>32</sup>. Onder deze uiterlijkheden wordt dus onder andere versiering in de kerkruimte bedoeld, hieronder verstaan wij ook afbeeldingen en objecten.

#### *Afbeeldingen en objecten.*

Een concreet onderdeel waar de protestanten zich in eerdergenoemd protest tegen afzetten, was het, volgens hen, overmatige gebruik van beelden in de katholieke kerk. Protestanten zijn in de interviews ook heel stellig: deze hebben en moeten we niet in de kerk. Het hoort niet, zo staat het in de Bijbel en ik heb er dus ook geen behoefte aan is de algemene tendens in de antwoorden.

“Ik ben er, ik geloof daar niet in, heel simpel, ik vind het afdoen aan onze lieve Heer, geen eerbied.<sup>33</sup>”

Uit de interviews blijkt inderdaad dat er geen beelden van Jezus of andere Bijbelse figuren in de kerk te vinden zijn. Wat wel te vinden is in de kerkgebouwen van Piedra Plat en San Nicolaas is een leeg kruis en hier verwijst dominee Patrick ook nog naar in zijn preek wanneer hij zegt dat het kruis een vloekhout is en dat we zeker geen moordwapen hoeven te verheerlijken, maar als je dan een kruis ergens hebt, dan liever een leeg kruis, want Jezus heeft het kruis en de dood overwonnen. Een van de participanten zegt hierover dat het kruis een herinnering is aan wat God voor ons heeft gedaan en dat je dat nooit moet vergeten, maar om je daaraan te herinneren hoeft er geen Jezus op afgebeeld te worden, alleen een kruis is genoeg. Er blijkt hier dus al enig onderscheid tussen het afbeelden van objecten of het afbeelden van mensen uit de Bijbel of religieuze figuren. Morgen (1999,9) benoemt de paradox in religie van het onzichtbare zichtbaar maken en Yosephine benoemt dat heel mooi wanneer zij zegt:

“En bovendien, je weet niet hoe die mensen eruit hebben gezien ik heb voor mezelf wel ehm een een weet je ehm een uitleg waarvoor de mensen dat misschien hebben bijvoorbeeld afbeelding van Jezus aan het kruis om want als iets want je hebt zintuigen en als je iets ziet dan ga je dan kan je misschien beter concentreren ik weet het niet ze hebben behoefte aan

---

<sup>32</sup> <http://www.inspiratietoolkit.nl/overzicht-kernbegrippen/katholicisme-en-protestantisme/>

<sup>33</sup> Interview HR, 15-02-2018

iets tastbaars denk ik en er zijn mensen die echt niet beweren dat die dingen heilig zijn maar het is gewoon een hulpmiddel om om ik weet niet om ehm een hulpmiddel om het wat ze niet zien toch te grijpen ik denk dat het dat is.”

Op deze manier geeft zij invulling aan de paradox die Morgen (1999) noemt, door te zeggen dat het makkelijker kan zijn om te concentreren en te begrijpen als je ook daadwerkelijk datgene voor je ziet.

In de kerk in Piedra Plat zijn er wel Bijbelteksten aan de muren te vinden, Harriët Roodborst verwijst hier naar, maar meer op persoonlijk vlak, haar opa heeft de originelen namelijk ooit geschilderd en haar moeder heeft daarbij geholpen en daar wordt zij dus ook altijd aan herinnerd wanneer zij deze ziet. Verder benoemen de andere participanten deze eigenlijk niet. Toen ik de teksten op zocht in de Bijbel kon ik niet echt een duidelijke overeenkomst tussen deze teksten vinden. De volgende teksten zijn in het Papiamento te vinden op de muur in de kerk:

- Jesaja 66:13 – Manera esun cu su mama ta consola, asina to Mi consola boso. (Vertaling Nederlands<sup>34</sup>: Zoals een moeder haar zoon troost, zo zal ik jullie troosten.)
- Psalm 42:11 – Pakiko bo ta abati, O, mi alma? Tene speranza di Dios. (Vertaling Nederlands: Wat ben je bedroefd mijn ziel en onrustig in mij, vestig je hoop op God.)
- Psalm 10: 14 – Bo a nota dificultad y tristeza, pa tum’e den Bo man. (Vertaling Nederlands: U ziet de pijn en het verdriet, U komt hen te hulp)
- Johannes 6:37 – Esun cu bin verva Mi, lo mi no tir’afo. (Vertaling Nederlands: Wie bij Mij komt zal Ik niet wegsturen)
- Psalm 130:1 – For di profundidadnan mi a sklama na Bo, O Senior. (Vertaling Nederlands: Uit de diepte roep ik tot U Heer)
- Mattheüs 28: 18 – Tur autoridad a wordo duna na Mi den cielo y riba tera. (Vertaling Nederlands: Mij is alle macht gegeven in de hemel en op de aarde)

De dominee zegt dat hij hier ook niet meer over kan vertellen, hij denkt dat de mensen dit gewoon mooie teksten vonden in de tijd dat deze gemaakt werden.

Als ik de participanten vraag naar objecten in hun huis noemt eigenlijk iedereen wel de Bijbel(s) die zij thuis hebben. Harriët Roodborst en Neil hebben daarnaast ook kruisjes in hun huis hangen, deze hebben voor Neil wel symbolische waarde maar zij hebben verder geen

---

<sup>34</sup> Alle vertalingen van de Bijbelteksten komen uit de NBG vertaling

religieuze betekenis en worden ook niet aanbeden. De kruisjes hebben vooral symbolische waarde, doordat het hem in het bijzonder herinnert aan het lijden van de Heere Jezus aan het kruis, doordat zijn kruisjes de spijkers voor moeten stellen die door de handen van Jezus werden gespijkerd om Hem aan het kruis te nagelen. Veel van de participanten hebben wel magneten of schilderijtjes/plaatjes in hun huis waarop teksten uit de Bijbel staan. Deze hebben zij meestal gekregen en kopen ze niet vaak zelf, het zijn teksten die zij mooi vinden, dit doet hen vaker stil staan bij de tekst en wat deze voor hen betekent.

Op de vraag of er dan wel bepaalde objecten zijn die nodig zijn voor de dienst en activiteiten in de kerk, benoemen velen het doopvont. Het doopvont wordt gebruikt om kinderen en volwassenen te dopen. Daarnaast noemt een enkeling nog de grote Bijbel die voor in de kerk op een tafel ligt maar ik kreeg het idee dat deze er meer nog uit traditie ligt dan dat deze verdere betekenis heeft.

Dat traditie voor veel kerkleden wel belangrijk is blijkt uit de Avondmaalsdienst die gehouden wordt in Piedra Plat. De dominee is hier het 'officiële' zilveren avondmaalsbestek vergeten en dus moet men het doen met plastic bekertjes en bordjes. Het grootste deel van de gemeente vindt dit geen probleem, het gaat tenslotte niet om waar de wijn en het brood in zit, maar het beeld welke het wijn (is het bloed van Jezus) en het brood (het lichaam van Jezus) met zich meedragen. De symbolische waarde is hier van groter belang. Toch zijn enkele ouderen van de gemeente hier niet erg gelukkig mee en dit blijkt een terugkerend fenomeen, bij veranderingen of nieuwe gebeurtenissen in de kerk is het vooral de oudere garde die hier moeite mee hebben.

Opvallend is wel dat geen van de participanten het Avondmaalsservies noemt wanneer het om objecten gaat, terwijl deze voor mij wel één van de meest opvallende objecten waren. Ze zijn gemaakt van zilver en net gepoetst dus ze glimmen mooi. Er wordt dus aandacht besteedt aan het onderhouden van het servies en er wordt waarde gehecht aan het gebruik ervan alleen niemand benoemt het verder als objecten in de kerk.

#### *Taal.*

In de vier verschillende protestante gemeente op Aruba worden verschillende talen gesproken. Deze zijn afhankelijk van het publiek wat hier komt, Nadia Leeflang, één van de participanten gaf hier een duidelijke samenvatting van wanneer zij zegt:

“De dominee spreekt in het Nederlands in Oranjestad, in San Nicolaas of tenminste in Seroe Colorado is het Engels en het grootste gedeelte van de

mensen die daar gaan spreken van huis uit Engels. En ehm, op San Nicolaas is het Nederlands en in Piedra Plat was het traditioneel altijd in het Papiaments maar deze dominee is nu bezig met het Papiaments leren.”

De dominee in Piedra Plat is uitgezonden door een kerk in Nederland om deze gemeente te leiden en dat is de reden waarom er nu in de kerk in Piedra Plat een combinatie van Papiaments en Nederlands wordt gebruikt in de diensten.

Het stemgebruik van de dominee is een belangrijk element in zijn preken. Wanneer hij wil dat een boodschap landt of wanneer hij een scherpe boodschap heeft merk je dit in de verandering van zijn toon. Maar ook zijn taalgebruik is van belang. De participanten benoemen dat hij makkelijke, duidelijke taal gebruikt en zo dichtbij hen komt en het begrijpelijk maakt. Maar het gaat dieper dan alleen zijn duidelijkheid, ook het gebruik van woorden zoals ‘wij’, ‘samen zijn als gemeente’ zijn een manier om mensen aan te spreken. Susan Harding (1987) beschrijft deze speciale manier van woordgebruik in haar artikel wanneer zij vertelt over de ervaring die zij heeft met de inclusieve technieken van de voorganger van de gemeente waar zij onderzoek deed. Zij voelde zich hierdoor persoonlijk zeer aangesproken en het bleef haar bij ook toen zij weg ging bij de kerk. Luhrmann (2004) vult Harding aan wanneer zij zegt dat het niet alleen taal, maar ook lichamelijke en emotionele ervaringen zijn die bijdragen aan dit inclusieve gevoel en in de interviews wordt dit mij ook meerdere malen verteld, de kerk is een plek waar tot hen gesproken wordt – het taal element, maar ook een plek om samen te komen voor het aangezicht van God – de lichamelijke en emotionele ervaringen.

De participanten geven zelf aan dat zij altijd hun best doen om begrijpelijke taal te gebruiken wanneer zij over hun geloof praten, omdat hun taal nooit in de weg mag staan van de boodschap die zij over willen brengen. De participanten zeggen dat zij willen dat zij duidelijk zijn en goed kunnen uitleggen hoe het Woord van God in elkaar steekt en dat moeilijke taal gebruiken om deze boodschap uit te leggen in de weg kan komen te staan van het overbrengen van deze boodschap. Een van de participanten benoemd dat dit vroeger wel anders was, thuis werd er wel over God gesproken maar wanneer je in openbare gelegenheden kwam ging het weinig over het geloof en veel meer over alle regeltjes hier omheen. Deze regels zijn onder andere terug te zien in het gebruik van lichaam en kleding, besproken in het volgende onderdeel.



### *Kleding en lichaam.*

Protestanten geven aan dat het hen niet uit maakt hoe mensen zich kleden wanneer zij naar de kerk komen omdat ze al blij zijn dat er überhaupt (nieuwe) mensen komen. Toch schemert er in alle interviews toch wel een mening door. Shorts naar de kerk wordt eigenlijk over het algemeen niet erg gewaardeerd, net als slippers.

Opvallend zijn ook de regels die zij zichzelf opleggen voor het kleden wanneer zij naar de kerk gaan. Iedereen noemt het woord netjes. Dit heeft voor mij te maken met wat Eller (2007) benoemt als het belichamen van ideeën en waarden van een religie door het menselijke lichaam. Er is namelijk een bepaald idee rondom het netjes kleden wanneer men naar de kerk gaat, één van de participanten noemt dit ‘jasje, dasje’ maar Nadia Leeftang legt mij de redenen die hier voor haar achter zit uit wanneer zij zegt:

“Voor elk ander feest kleeft je je ook mooi en dit is het grootste feest waar je naartoe kan gaan dus waarom zou je hier geen moeite voor doen.”

Wat over het algemeen blijkt uit de antwoorden is dat iedereen mag komen zoals hij of zij dat wil, maar achterliggend blijken er wel bepaalde verwachtingen te zijn.

In mijn aanwezigheid bij de protestante diensten viel mij al op dat er niet heel veel bewogen wordt. Mensen staan vaak bij het zingen van liederen en als de dominee binnenkomt. De dominee legt uit dat dit laatste ermee te maken heeft dat de mensen dan gaan staan omdat de dominee het Woord van God verbeeld en daar dus uit eerbied voor wordt gestaan. De participanten benoemen dit ook en zeggen dat er in de katholieke kerk wel meer wordt bewogen maar dat dit in de protestante kerk verder niet veel gebeurt.

Wanneer ik de participanten vraag naar hun lichaamshouding tijdens het bidden in de kerk vertellen zij me dat ze hun handen samen doen, hun ogen dicht en hun hoofd iets laten zakken. Toen ik hen vroeg of dit een andere houding was dan wanneer zij thuis bidden kreeg ik te horen dat ze thuis niet per se een houding aannemen om te bidden. Ze kunnen op ieder moment van de dag en op elke plek bidden, dus of zij nou aan het lopen zijn, zich in de auto bevinden of thuis zijn, ze kunnen altijd bidden en hoeven hier niet een speciale houding voor aan te nemen.

## Hoofdstuk 6. Beeldvorming katholieken: Protestanten? Prima! Maar op afstand. – door Dianne

“Ik weet precies niet. Ze zeggen dat het is zelfde, maar ik weet niet als ze beeld hebben of niet. Ik denk dat ze geen beeld hebben, maar ze krijgt de eerste communie één keer per maand denk ik. Dat heb ik een tijdje gehoord, maar ik weet niet echt van, van protestants.”<sup>35</sup>

Deze uitspraak over protestanten is van Bea Janzen, een vrouw van 54 jaar die al haar hele leven katholiek is. Hoewel ze zelf zegt eigenlijk heel weinig te weten van protestanten, laat deze uitspraak zien dat ze wel een bepaald beeld heeft. Dit geldt voor verscheidene van de katholieke participanten. Ten eerste laat Bea in deze uitspraak merken dat ze de term protestanten kent en ze zegt dat er wordt gezegd dat katholieken en protestanten hetzelfde zijn. Hieruit blijkt dat ze protestanten in ieder geval ziet als christenen. Dit leek bij veel van de participanten het geval te zijn. Dit heeft er waarschijnlijk mee te maken dat protestanten na katholieken de grootste religieuze groep op het eiland is<sup>36</sup> en hierdoor is de kans groot dat veel mensen wel eens van protestanten gehoord hebben. De participanten die richting mij een uitgesprokener beeld van protestanten gaven en zelf van mening waren dat ze veel wisten van protestanten, hadden vaak protestantse familie of vrienden. In de uitspraak van Bea worden ook bepaalde aspecten van haar beeld van protestanten zichtbaar. Ze denkt dat ze geen heiligenbeelden hebben en hoewel ze dit niet zeker weet, laat het punt dat ze dit noemt wel iets zien van haar beeld van protestanten. Hetzelfde geldt voor haar uitspraak dat protestanten de eerste communie maar één keer per maand krijgen.

Het beeld dat de katholieke participanten van protestanten hebben wordt geïnformeerd door hun religieuze uitingsvormen, bijvoorbeeld het gebruik van beelden of de communie zoals genoemd door Bea. Smelik (1999) laat namelijk zien dat beeldvorming en mentaal proces is en begint bij materialiteit.<sup>37</sup> Op basis van materiële uitingsvormen ontstaat er een mentaal beeld van de andere groep, in dit geval protestanten. De protestanten hebben echter weinig gemakkelijk tastbare of zichtbare materiële uitingsvormen in vergelijking met de katholieken en hierdoor lijkt de beeldvorming die katholieken van protestanten hebben minder concreet te zijn. Hiermee willen wij natuurlijk niet stellen dat protestanten geen materiële

---

<sup>35</sup> Interview Bea Janzen, 27-03-2018

<sup>36</sup> Bron: Census 2010 van Centraal Bureau voor Statistiek Aruba

<sup>37</sup> Smelik bedoelt met materialiteit concrete beelden en tekst dicht zichtbaar zijn, wij hebben dit in het theoretisch kader uitgebreid naar materiële uitingsvormen die empirisch waarneembaar zijn.

uitingsvormen kennen, maar ze zijn vaak minder gemakkelijk zichtbaar. Toch geven de protestanten juist met de weinig duidelijk waarneembare, materiële, religieuze uitingsvormen een boodschap. Ook dit is een vorm van *encoding* (Procter 2004, 59), maar *decoding* van deze boodschap is ingewikkeld, omdat de boodschap niet in een duidelijk zichtbare, concrete uitingsvorm verpakt is.

### *Ruimte*

Toch is een materiële uitingsvorm die ook bij de protestanten duidelijk zichtbaar is het kerkgebouw. Het eiland Aruba wordt getekend door de vele kerken van verscheidene religieuze groeperingen die er zijn. Vanaf de Hooiberg, een heuvel van 165 meter hoog midden op het eiland, is dit goed zichtbaar. Op een warme maandagmiddag beklim ik deze heuvel samen met Bea. Als Bea en ik halverwege de heuvel zijn, stoppen we bij een uitzichtpunt om te pauzeren. Vanaf hier kunnen we prachtig uitkijken over een deel van het eiland. Bea wijst mij de protestantse kerk in Piedra Plat aan. Een klein stukje links ervan ligt de katholieke kerk van Paradera waar Bea naartoe gaat en ik mijn onderzoek doe. Tussen de twee kerken ligt maar een afstand van nog geen vijf minuten rijden. Iets naar rechts van de protestantse kerk in Piedra Plat wijst Bea mij een andere katholieke kerk aan op het eiland.

Uit bovenstaande wordt duidelijk dat Bea de verschillende kerken in haar omgeving kent. Dit geldt voor al de katholieke participanten en het kerkgebouw van de protestantse kerk in Piedra Plat is voor hen dan ook bekend. Dat de katholieke participanten bekend zijn met de protestantse kerk van Piedra Plat betekent dat de protestanten zichtbaar aanwezig zijn in de samenleving voor hen. Op deze manier is dus ook beeldvorming nodig en kunnen de materiële uitingsvormen van protestanten de beeldvorming onder katholieken van protestanten informeren (Smelik 1999) De katholieke participanten kennen protestantse kerken alleen van de buitenkant, binnen zijn de meeste nooit geweest. Ze zeggen echter dat ze hier naar wel naar toe zouden gaan als ze hiervoor uitgenodigd zouden worden.

Omdat veel van de katholieke participanten nog nooit een protestantse kerk van binnen had gezien, heb ik gebruik gemaakt van foto-elicitering. Ik heb foto's laten zien van het interieur van de protestantse kerk in Piedra Plat en gevraagd wat de participanten hiervan vinden. De meeste van de participanten geven richting mij echter niet een hele uitgesproken mening over het interieur van de kerk, terwijl ze dit over het interieur van de katholieke kerk in veel gevallen wel doen. Waarschijnlijk vinden de katholieke participanten het uiterlijk van de protestantse kerk ook niet zo relevant en hebben ze er daarom een minder uitgesproken mening over, het heeft namelijk geen invloed op henzelf. Het uiterlijk van de katholieke kerk

heeft echter wel te maken met henzelf, want dit is waar zij minimaal één keer per week naar de kerk gaan. Daarom hebben ze er waarschijnlijk ook een meer uitgesproken mening over. Dirk Dubois, een misdienaar van 52 jaar, zegt bijvoorbeeld over de manier waarop protestanten omgaan met hun kerkgebouw:

“Ze doen het meer op hun manier die meer sober is, meer zoals ik zei, meer simpel. Meer simpel. Maar wij zitten met meer verfraaiing met alles rondom dat.”<sup>38</sup>

Dirk maakt hier een vergelijking tussen de protestanten en de katholieken. De protestanten zijn simpeler en de katholieken hebben meer verfraaiing. Tegelijkertijd geeft hij hier niet direct een waardeoordeel over. Eerder had Dirk echter gezegd over de katholieke versiering van het kerkgebouw:

“Waarom eigenlijk wij doet het alles zo, daarom sommige mensen zeggen: oke katholieke kerken gebruiken veel goud en fanfare enzovoort, maar in onze geloof het is deel van de liturgiegelofte, dat we doet dat alles voor God. En voor God alles mooi moet zijn. Daarom het manier van doen en, en... de beleving in het mis is, moet altijd mooi zijn en prachtig zijn. Dat is geloof van katholieken. Want het leven op zichzelf moet ook mooi zijn. En ook hemel, als hemel, in hemel alles is mooi.”<sup>39</sup>

Dirk heeft dus richting mij een explicietere mening over de katholieke kerk dan over het protestantse kerkgebouw. Hij benoemt de katholieke kerk mooi moet zijn voor God. En dit ‘mooi zijn’ brengt hij in relatie tot ‘veel goud en fanfare’, waarmee hij aan lijkt te geven dat versieringen in de kerk nodig zijn, omdat dit de kerk mooi maakt voor God. Als ik hier echter op terugkom in de context van hoe protestanten het interieur van hun kerkgebouw vormgeven, geeft hij aan dat dit geen probleem is, want voor contact met God is versiering niet nodig zegt hij. Voor de eigen katholieke kerk was de versiering voor God echter wel relevant. Er waren ook katholieke participanten die aangeven de protestantse inrichting wel te waarderen, omdat ze het huidige uiterlijk van de kerk in Paradera te versierd vonden.

---

<sup>38</sup> Interview Dirk Dubois, 28-03-2018

<sup>39</sup> Zie vorige voetnoot.

### *Afbeeldingen en objecten*

Een belangrijke verschil in de kerkgebouwen van protestanten en katholieken is het gebruik van beelden. Rafaël en Francisca zijn een katholiek-protestants echtpaar en hebben hier ook mee te maken. Rafaël is 56 en actief lid van de protestantse kerk. Francisca is 63, ze is een katholiek, maar gaat vaak met Rafaël mee naar de protestantse kerk en met enige regelmaat gaat ze alleen naar de katholieke kerk. Wanneer wij hen op bezoek zijn voor een interview vertellen zij ons dat Francisca verschillende heiligenbeelden heeft en deze het liefst op een tafeltje heeft staan. Rafaël vindt echter dat heiligenbeelden niet mogen volgens de Bijbel en daarom stopt hij de beelden altijd weer weg in een kastje. Francisca haalt ze echter soms weer tevoorschijn en zet ze weer neer. Dit verhaal laat iets zien wat veel van de katholieke participanten weten: protestanten hebben geen heiligenbeelden in het kerkgebouw of in hun huis. Als ik vraag aan de katholieke participanten of ze enig idee hebben waarom de protestanten dit niet doen, geven ze aan geen idee te hebben. Als ik hierna vraag aan katholieke participanten wat ze ervan zouden vinden om zelf geen heiligenbeelden te hebben, geven ze meestal aan dat ze de heiligenbeelden zouden missen als ze weg zouden zijn, omdat ze gewend zijn aan de beelden in het kerkgebouw. Haidi zegt bijvoorbeeld:

“Dat zou ik wel erg vinden, want we zijn opgegroeid met om beelden te zien, om beelden te hebben.”<sup>40</sup>

Hieruit blijkt dat het hebben van heiligenbeelden voor veel van de katholieke participanten vooral een waarde heeft doordat het bij hun traditie hoort. Traditie is namelijk belangrijk voor de katholieke participanten. Een veel gehoorde uitspraak is dat ze katholiek geboren zijn en ook katholiek zullen sterven. Waarschijnlijk hebben de katholieke participanten geen uitgesproken mening over protestanten die geen heiligenbeelden hebben, want zolang zij zelf niet zonder hoeven, lijkt het voor hen niet erg belangrijk te zijn.

### *Taal*

Voor veel van de katholieke participanten is dus bekend dat protestanten geen heiligenbeelden hebben. Het beeld dat katholieken hadden van protestants, religieuze taalgebruik is echter lastiger om te onderzoeken. De meeste katholieke participanten hebben namelijk nog nooit een dominee horen spreken en daarom zeggen ze niks te weten over het taal- en stemgebruik

---

<sup>40</sup> Interview Haidi Gerrits, 03-04-2018

van een dominee. Ook het contact met protestantse kennissen is bij deze groep vaak weinig, dus op basis daarvan hebben ze over dit onderwerp ook weinig te zeggen. De katholieke participanten die hier wel een idee over hebben, vinden dat een pastoor en een dominee over het algemeen op dezelfde manier spreken. Voor mij als buitenstaander van deze gemeenschap is het opvallend dat een pastoor vaker liturgische woorden gebruikte dan een protestantse dominee. Voor de katholieke participanten was dit geen verschil dat ze belangrijk vinden om te benoemen. Iets wat hiermee samenhangt is wel de volgende uitspraak van Dirk Dubois over het stemgebruik van een protestantse dominee:

“In het algemeen voel ik niet zo’n verschillende tonen. In een katholieke kerk wordt verschillende tonen gezongen en er wordt een gebed op verschillen tonen gedaan.”<sup>41</sup>

Dit gebruik van ‘verschillende tonen’ gaat over de verschillen in stemgebruik die zijn waar te nemen tijdens een katholieke mis en die in relatie staan tot de liturgie waarin vaststaat hoe sommige dingen uitgesproken horen te worden. Dat Dirk dus waarneemt dat dit in de protestantse kerk niet gebeurt, komt onder andere doordat er in de protestantse kerk minder gebruik wordt gemaakt van liturgisch taalgebruik. Ten slotte nog de inhoud van de woorden die een pastoor en een dominee spreekt, los van het taal- en stemgebruik. De katholieke participanten die hier wat over vertellen, geven over het algemeen aan hier geen verschillen in waar te nemen. Op het inhoudelijke niveau van de preek maakt het voor de katholieke participanten dus geen verschil of ze naar een katholieke pastoor of protestantse dominee luisteren. Dit is in tegenstelling tot veel andere materiële uitingsvormen waarbij de katholieke participanten aangeven vast te willen houden aan de katholieke uitingsvormen, maar als zij geen verschil zien tussen protestantse en katholieke uitingsvormen, zoals bij de preek, maakt dit voor hen ook niet uit. Hetzelfde geldt voor kleding wat hieronder beschreven wordt.

### *Kleding en lichaam*

Bij dit onderdeel geldt eigenlijk hetzelfde als bij het onderdeel taal: de participanten zeggen dat ze hier weinig over weten. Over de manier waarop protestanten zich kleden heeft ongeveer de helft van de participanten een idee dat ze met mij delen. Zij zijn van mening dat er eigenlijk weinig verschil zit tussen de manier waarop protestanten en katholieken zich kleden voor de kerk. Dit betekent vooral bedekte kleding die niet meer bloot laat dan het

---

<sup>41</sup> Interview Dirk Dubois, 28-03-2018

hoofd, de armen en de onderbenen. Eén participant had echter een sterk afwijkende mening in vergelijking met de andere participanten, Dirk Dubois zei namelijk over het protestantse gebruik van kleding:

“Hun manier van kleding is, vind ik, meer, niet alleen maar simpel, maar niet ouderwets. Zeer statisch kun je zeggen.”<sup>42</sup>

Dirk was dus van mening dat de kleding van protestanten veel simpeler, met minder versiering, was dan van katholieken. Hoewel Dirk de enige was met dit standpunt met betrekking tot de kleding van protestanten, wil ik het gezien de relatieve klein steekproef van dit onderzoek toch benoemen bij dit onderdeel.

Op het gebied van het gebruik van lichaamsbewegingen in de protestantse kerkdienst vertellen alleen de twee participanten die verscheidene malen naar protestantse kerkdiensten zijn geweest er iets over. De andere participanten zeggen geen idee te hebben. De twee participanten die zeggen wel iets te weten, geven aan dat protestanten eigenlijk alleen zitten en staan. In vergelijking met katholieken knielen ze dus niet en slaan ze geen kruis. Volgens de katholieke participanten is het geen enkel probleem dat de protestanten dit niet doen en maakt het ook geen verschil in het respect dat de protestanten hebben voor God, hoewel knielen volgens de katholieke participanten wel een teken was van respect voor God. Hierin blijkt weer het onderscheid dat het niet gebruiken van een materiële uitingsvorm, in dit geval knielen, voor de katholieke participanten niet relevant is, zolang ze het zelf maar niet hoeven te doen. Verschillende katholieke participanten vertellen mij namelijk dat ze het katholieke gebruik van lichaamsbeweging wel zouden missen als dat niet meer zou gebeuren in de kerkdienst.

Concluderend blijkt dat het beeld dat de katholieke participanten van protestanten hebben gebaseerd is op materiële uitingsvormen (Smelik 1999). Hoewel niet alle participanten mij evenveel vertellen over hun beeld van protestanten, is nagenoeg alle informatie over beeldvorming gebaseerd op materiële uitingsvormen en dan voornamelijk de uitingsvormen waar wij ons in dit onderzoek op gericht hebben. Verschillende aspecten met betrekking tot ruimte worden benoemd door de participanten, beeldvorming over protestants gebruik van beelden, lichaamsbeweging en taalgebruik.<sup>43</sup> Opvallend is dat de katholieke participanten

---

<sup>42</sup> Interview Dirk Dubois, 28-03-2018

<sup>43</sup> Het enige onderdeel over beeldvorming dat ook af en toe naar voren kwam, maar niet binnen onze materiële uitingsvormen viel, was de viering van het avondmaal door protestanten. De reden dat we dit buiten

zeggen vaak niet te weten wat de betekenis van protestantse materiële uitingsvorm is. Het proces van *decoding* (Procter 2004) lijkt niet heel concreet plaats te vinden of is moeilijk expliciet te maken. De beeldvorming van katholieken over protestanten op basis van de protestantse materiële uitingsvormen lijkt dan ook niet zozeer gebaseerd te zijn op de betekenis van deze uitingsvormen, maar vooral op het idee dat de katholieke participanten er geen bezwaar tegen hebben dat de protestanten dit als uitingsvorm hebben, hoewel ze dit zelf niet zouden willen.

---

beschouwing hebben gelaten, is voornamelijk dat het niet een heel prominente rol speelde in het beeld dat de katholieke participanten van protestanten hadden. Daarnaast zou het avondmaal en de vergelijkbare katholieke variant de eucharistie alleen goed besproken kunnen worden met bepaalde dogmatische achtergrondinformatie en dat paste niet binnen het kader van dit onderzoek.



## Hoofdstuk 7. Beeldvorming protestanten: Katholieken en hun ‘blinkie blinkie’ – door Willemijn

Protestanten benoemen katholieken en het katholicisme met enige regelmaat wanneer zij gevraagd worden om juist het protestantisme te beschrijven. Zij gebruiken het katholicisme om aan te tonen wat zij als protestanten juist niet doen of gebruiken. Zij maken hier in feite gebruik van *binary juxtapositioning*, het plaatsen van twee concepten tegenover elkaar zodat men deze moet vergelijken. Vooral bij het afbeelden van Bijbelse figuren komt dit sterk naar voren. Nadat ik verder ging vragen in de interviews naar de kennis die protestanten hebben van het katholicisme, de betekenissen die katholieken aan hun uiterlijkheden geven en wat de protestanten hiervan vonden kwam ik al snel achter verscheidene zaken. Protestanten hebben redelijk wat kennis over katholieken doordat zij veel katholieken kennen en ook met enige regelmaat aanwezig zijn bij katholieke diensten en zij hebben ook zeker een mening over de zaken rondom het katholicisme, alleen de betekenis die katholieken aan hun uitingsvormen geven is voor de protestanten vaak onbekend.

### *Ruimte*

Protestanten komen regelmatig in katholieke kerk, bijvoorbeeld voor huwelijken, begrafenissen en het dopen van kinderen<sup>44</sup>. Dit komt doordat de Arubaanse bevolking voor het grootste gedeelte bestaat uit mensen die het katholieke geloof aanhangen. Doordat protestanten diensten meemaken in de katholieke kerk hebben zij wel enige kennis over het uiterlijk en de inrichting van een katholieke kerk, als ook over het verloop van de diensten. Hun aanwezigheid in deze diensten vormt ook hun ideeën over deze diensten. Om hun kennis en ideeën over het katholicisme in een perspectief te plaatsen is het belangrijk om enige achtergrondkennis te hebben omtrent de geschiedenis van katholieken en protestanten. In de tijd van Calvijn hebben protestanten zich heel bewust afgezet tegen de ‘kitscherigheid’ van de katholieken, dit wilde zij beslist niet in de kerk hebben. Er is veel aandacht besteedt aan de soberheid en dit komt in veel van de antwoorden terug.

Toen ik de protestantse participanten vroeg naar de kennis die zij hadden over de ruimte, het kerkgebouw van de katholieken, kreeg ik heel veel verschillende reacties. Belangrijk is wel om in het achterhoofd te houden dat de participanten niet allemaal dezelfde katholieke kerk bezoeken en hierdoor hun meningen dus ook kunnen verschillen. Een van de

---

<sup>44</sup> Zelf heb ik deze rituelen helaas niet mee kunnen maken, de protestantse participanten hebben mij hier wel veel informatie over gegeven, deze informatie is dus wel gekleurd door hun ‘protestantisme’.

participanten noemt de katholieke kerk een ‘kerk voor en door de mensen’ waarin hij zich een echte Arubaan voelt en merkt dat dit een gemeenschap is. Hij vindt het een modern gebouw met mooie architectuur en een gevoel van saamhorigheid doordat hij de mensen in het koor van de kerk kent. De andere participanten delen deze mening niet per se. De meesten delen de mening van Harriët Roodborst die zegt:

“Ehm ik ben laatst naar een begrafenis geweest en toen heb ik het geobserveerd vanuit de achterin en ja allemaal allemaal pracht en praal veel goud veel blink blinkie blinkie veel beelden en dat zegt me eigenlijk niet veel.“

De dominee van de protestante kerk heeft een zeer uitgesproken mening, het kerkgebouw doet hem denken aan een rovershol.

“Nou ja daar hoef je alleen de geschiedenis maar voor te kijken, de mensen zijn bestolen generaties op generaties om die kerken zo te bouwen, klinkt te gemakkelijk om te zeggen dat hebben we gedaan om God te eren. Het is vooral voor macht, pracht en praal geweest. Schijn godsdienst in die zin. Dus ik vind het heel mooi om het als kunst he als cultuur historisch te bekijken maar als kerk vind ik het een onwaardige plek om de Heere te aanbidden en te zoeken. Omdat er onder valse voorwendselen zoveel geld is opgehaalt he mensen werd gezegd ja dan hoe meer je geeft hoe heiliger je bent of hoe meer je geeft hoe meer de Heere voor je terug zal doen en die mensen waren onwetend want ze lazen geen Bijbel dus nee.”

De protestanten weten weinig over de betekenis die het kerkgebouw voor de katholieken heeft. Zij weten dat het gebruikt wordt voor de mis en dat kunst omhelst wordt in de kerk. Een van de participanten vond het mooi dat de muurschilderingen en beelden kunnen helpen om verhalen duidelijk te maken en om je een beeld te geven van de situatie.

### *Afbeeldingen en objecten*

Wanneer het verder in de interviews over de beelden in het kerkgebouw van de katholieken gaat hebben protestanten een vrij goed beeld van wat er aan afbeeldingen en objecten aanwezig is in de katholieke kerk. Ze noemen crucifixen, het kruis met een gekruisigde Jezus

eraan, het lichaam van Jezus uitgebeeld in de hostie, een stukje brood. Van de beelden die zich in de katholieke kerk bevinden herkennen ze Maria wel, de rest is wat onbekender voor hen. Men vindt het wel lastig dat het beeld van Maria in de kerk staat, zoals Daniël Jacobse zei:

“Katholieken zeggen wel dat ze het beeld van Maria niet aanbidden, maar ze hebben er dan een ander woord voor – aanroepen of zoiets en dan mag dat ineens wel, nou dat vind ik raar”.

De betekenis achter het beeld van Jezus aan het kruis ontgaat de protestante participanten, zij geloven dat Jezus is opgestaan uit de dood en dan hoeft hij toch zeker niet meer aan het kruis te hangen? Over het niet begrijpen van de betekenis van een zeker object is de theorie van Stuart Hall over *encoding* en *decoding* van toepassing, waarin hij stelt dat de boodschap die uitgezonden wordt niet dezelfde is als die ontvangen wordt (Procter 2004, 59). Sommige beelden geven een boodschap of betekenis af zonder weet van de betekenis vult Mitchell (2005) hierop aan. Dit betekent in dit geval dat de katholieken een bepaalde betekenis hechten aan het beeld van Jezus aan het kruis en dat dit voor hen ook een boodschap uitzendt. Deze boodschap wordt alleen door de protestanten niet op dezelfde manier ontvangen, doordat zij een andere betekenis aan Jezus en de opstanding geven.

Er is dus vooral over de beelden in de kerk een uitgesproken mening, maar de kennis van de betekenis ontbreekt en hierdoor vinden de protestanten het mooi, maar absoluut niet Bijbels. Zulke beelden en objecten van Jezus en de heiligen horen niet in de kerk. Men verwijst vaak naar een Bijbeltekst waarin staat dat je geen afbeelding zult maken van God en dit punt lijkt ook hetgene te zijn waar de protestanten het meest over te zeggen hebben. Deze mening wordt deels ook gevormd door wat er in de kerk verteld wordt.

### *Taal*

Wanneer het onderwerp taal opkomt in de interviews weten de participanten dat er in het Papiaments gepreekt wordt in de katholieke kerken op Aruba. Sommige diensten worden in het Spaans of Engels gedaan als er bepaalde gasten aanwezig zijn. Wanneer het gaat over verschillen in de preken van de dominee en de pastoor heerst over het algemeen het idee dat de pastoor niet per se anders preekt dan de dominee. Er wordt benoemd dat de diensten in de katholieke kerk liturgischer zijn, er wordt gesproken over een jaarboek met preken en de dienst wordt gehouden volgens een liturgie, in tegenstelling tot deze voorbedachte diensten

heeft een dominee uit de protestante kerk relatief veel vrijheid. Er wordt met enige regelmaat benoemd dat het onduidelijk is hoeveel katholieken daadwerkelijk uit de preken halen, dit blijkt ook uit het volgende citaat die ik opschreef na small talk na één van de kerkdiensten.

“Vaak is er bij de pastoors zelf al heel weinig begrip maar zeker ook bij de katholieken zelf is er heel weinig begrip over wat nou de inhoud van de Bijbel is en wat dat vertaald naar deze tijd te zeggen heeft.”

Dominee Patrick geeft zelf wel aan dat er een uitdaging voor hem zit in het toegankelijk maken van de preken, hierover zegt hij het volgende:

“Is er dus verschil een predikant ook dat is weer in sobere taal he het is de kunst om het aan kinderen van 8 en 80 te kunnen vertellen. Wordt het evangelie gebracht waarin altijd Jezus Christus als enige centraal staat en niet de dominee de kerkenraad de grote gevers aan de kerk of de eventueel heiligen die wij niet hebben natuurlijk maar Jezus en Jezus alleen”.

De protestantse participanten zeggen zelf een voorkeur voor de preken van Patrick te hebben, maar ze zijn niet tegen de manier van spreken van een pastoor. Daniël Jacobse benoemt dit wanneer hij zegt:

“Ja ik vind de katholieke kerk is wel erg ehm ja hoe moet je dat zeggen ze hebben echt een ehm beetje zoals de methodist denk ik ze hebben echt een methode zeg maar en bijvoorbeeld ehm in de kerk waar ik dan naartoe ga van [Patrick] is het wat minder het is wel gestructureerd maar het is iets meer verfrissend beetje onverwachte dingetjes krijgt ofzo weet je wel.”

Bij protestanten zien we dus wel een voorkeur voor de manier van preken die een dominee heeft tegenover de manier van preken van een pastoor. Toch benoemen de protestanten dat er niet al te veel verschil is tussen de manier van spreken van een dominee of pastoor. Een ander gebied waar niet al te veel verschil is tussen de protestanten en katholieken, zijn de regels omtrent de kleding.

### *Kleding en lichaam*

Wanneer het in de interviews over kleding en de normen en verwachtingen om deze kleding gaat, blijkt dat protestanten en katholieken hier dezelfde ideeën op na houden. Protestanten benoemen dat zij het belangrijk vinden dat men ‘netjes’ gekleed naar de kerk komt. Zij vullen dit in als, niet met slippers en een korte broek, maar moeite doen om er verzorgd uit te zien. Protestanten benoemen in de interviews dat zij wel het idee hebben dat dit bij katholieken ook gebeurt. Belangrijk is het wel om hierbij in gedachten te houden dat protestanten enkel de ‘bijzondere’ diensten meemaken - begrafenissen, huwelijken, doopdiensten - en de zondagse diensten, dus het zou goed mogelijk kunnen zijn dat de katholieken naar de doordeweekse mis wel meer *casual* gekleed gaan, maar hier kunnen zowel de protestante participanten als ik verder inhoudelijk niets over zeggen.

Beweging in de protestante kerk tijdens de diensten is vrij minimaal. Dit is zichtbaar in de diensten en wordt ook benoemd in de interviews. Naast het afwisselen van staan en zitten bij respectievelijk zingen en Bijbel lezen, ziet men verder weinig beweging in de dienst. Dominee Patrick legt mij uit dat protestanten staan bij het binnenkomen van de dominee omdat hij het Woord draagt en in feite de vertegenwoordiger van God is in de kerk en dat er dus uit eerbied voor dat Woord gestaan wordt. Ook tijdens zingen wordt er gestaan, hier zit een minder concreet idee achter volgens dominee Patrick. Dat de katholieken veel meer bewegen tijdens de dienst wordt meerdere keren benoemd in de interviews. Katholieken knielen soms bij bidden, gaan met enige regelmaat staan en slaan kruisjes gedurende de dienst. Katholieken bewegen hun lichaam meer dan protestanten in de diensten in de zin dat zij tijdens het lezen van het evangelie ook gaan staan bijvoorbeeld, maar er is ook sprake van interactie tussen de pastoor en de gemeente, de gemeente reageert op de vragen die de pastoor volgens de liturgie stelt. Wat dit betekent of inhoudt en waarom katholieken dit doen, daar hebben de protestanten die ik heb gesproken eigenlijk weinig weet van.

Een opvallende trend in de interviews is de taal die de participanten gebruiken wanneer zij hun kennis over het katholicisme met mij delen. In dit woordgebruik ligt namelijk al een waardering opgesloten. Mensen hebben het over ‘pracht en praal’, ‘blinkie blinkie’ en meer van dit soort termen waar al uit voortkomt dat zij het zelf niet per se zo kunnen waarderen als de katholieken dit waarschijnlijk doen. Ik vind dit opvallend om terug te zien.

## Hoofdstuk 8. Conclusie



Tijdens onze eerste week in Aruba was het jaarlijks carnaval. Dit wordt groots gevierd met parades, muziek en drank. Op de zaterdag van de grote parade in San Nicolaas waren wij van plan om hier naartoe te gaan. Hiervoor hadden we een afspraak met de dominee. Toen wij hem van onze plannen op de hoogte stelden, adviseerde hij ons om niet te vrouwelijk gekleed te gaan, aangezien er nogal wat dronken mannen zouden zijn. Ook moesten we ons goed insmeren en voldoende water meenemen. Hij zou persoonlijk graag met ons meegaan, alleen zei hij dat dit hem zijn baan als dominee van de protestantse gemeente zou kosten. Door sommige protestanten wordt carnaval namelijk gezien als een zondig, katholiek feest. Later vertelde de dominee ons dat hij een keer een katholieke mis bezocht had uit collegialiteit richting een katholieke pastoor. Dit had al voor veel ophef gezorgd onder een deel van zijn gemeente.

Deze gebeurtenis in de beginperiode van het onderzoek gaf ons al een eerste idee van beeldvorming onder protestanten van katholieken. Later in het onderzoek hebben we ook gekeken naar hoe katholieken zelf tegen carnaval aankijken. Carnaval is slechts één voorbeeld van een religieuze uitingsvorm waar onderlinge beeldvorming over bestaat. In dit onderzoek hebben we gekozen voor een materiële benadering, maar dat betekent niet dat het spirituele

dan geen rol meer speelt. Materiële uitingsvormen en spirituele ideeën zijn met elkaar verbonden. Materiële uitingsvormen zijn vaak gebaseerd op spirituele ideeën of aan materiële uitingsvormen worden spirituele opvattingen gekoppeld. Vaak is er een wisselwerking tussen het spirituele en het materiële (Meyer 2012, 12). Dit neemt echter niet weg dat materiële uitingsvormen een goede ingang zijn om religies en onderlinge beeldvorming te onderzoeken. Hierbij moet echter wel oog blijven voor het spirituele en in deze conclusie willen wij hier dan ook aandacht aan geven. De conclusie begint met de rol van materiële uitingsvormen voor identiteitsideeën van protestanten en katholieken. Daarna wordt besproken hoe materiële uitingsvormen een rol spelen bij de onderlinge beeldvorming tussen katholieken en protestanten. Materiële uitingsvormen houden namelijk het onderscheid tussen katholieken en protestanten in stand. De conclusie eindigt met enkele aanbevelingen voor verder onderzoek.

Materiële, religieuze uitingsvormen staan in relatie tot de religieuze identiteit van protestanten en katholieken. Doordat de materiële uitingsvormen van katholieken gemakkelijker zichtbaar zijn dan de materiële uitingsvormen van protestanten is de verbinding tussen uitingsvormen en identiteit ook het meest duidelijk aanwezig. Bij het onderdeel ruimte blijkt dit bijvoorbeeld onder andere uit de spirituele waarde die katholieke participanten gaven aan het uiterlijk van het kerkgebouw in Paradera. De reden voor de vele versieringen in het kerkgebouw was namelijk dat het kerkgebouw mooi moest zijn voor God. Deze materiële uitingsvorm heeft dus een spirituele betekenis. Daarnaast wordt het uiterlijk van het kerkgebouw ook verbonden met persoonlijke levens van katholieke participanten, dit blijkt bijvoorbeeld bij Janike de With als zij het volgende zegt over het kerkgebouw:

“Ik heb er eigenlijk van gedroomd. Dus dat, en het staat ook geschreven, dat het echt goudkleurig en met bloemen, en echt heel mooi. En eigenlijk heb ik ook over zoiets gedroomd. Dus dat de hemel zo is. Want mijn moeder is overleden en ik heb mijn moeder gezien uit zo'n hek helemaal goudkleurig naar buiten zien komen. Dus voor mij is het echt, zo moet hemel zijn eigenlijk. Zo is het ook daar in de hemel denk ik dan he. Maar zeker weten we het nooit.”<sup>45</sup>

In dit citaat verbindt Janike het uiterlijk van de kerk met haar eigen droom over haar overleden oma. Ze betreft in dit citaat dus het uiterlijk van het kerkgebouw op haar eigen leven. Later vertelt Janike ook dat ze trots is op het kerkgebouw, waaruit ook haar

---

<sup>45</sup> Interview Janike de With, 15-02-2018

persoonlijke betrokkenheid op dit kerkgebouw blijkt. Andere participanten vertellen hoe het uiterlijk van het kerkgebouw bij hen voor gevoelens van rust en vrede zorgt, waaruit ook de verbinding tussen materieel en spiritueel naar voren komt. Dit is ook zichtbaar bij de protestanten, zij benoemen in de interviews dat het kerkgebouw voor hen een vredige uitstraling heeft en dat zij er rust vinden.

Ook bij heiligenbeelden komt bij katholieken de relatie tussen materieel en spiritueel naar voren. Verscheidene katholieke participanten geven aan dat ze denken dat niet-katholieken de materiële uitingsvorm van heiligenbeelden in het kerkgebouw en het buigen voor deze beelden interpreteren als aanbidden van deze beelden. Aanbidden kan een materiële handeling zijn als het empirisch waarneembaar is, maar in dit geval is het ook spiritueel, omdat het gericht is op het bovennatuurlijke. De katholieke participanten denken dus dat aan hun materiële uitingsvorm een verkeerde spirituele betekenis gegeven kon worden.

Een andere opvallende materiële, religieuze uitingsvorm met een relatie tussen het spirituele en materiële is kleding. Deze uitingsvorm geldt voor zowel de katholieke als de protestantse participanten. In beide gevallen wordt bedekte kleding namelijk belangrijk gevonden, omdat het respect voor God zou laten zien. De materiële uitingsvorm, de kleding, staat dus in relatie tot het bovennatuurlijke, God. Met het materiële wordt een houding richting het spirituele aangegeven. Ook deze uitingsvorm laat weer zien dat materieel en spiritueel tot elkaar in relatie staan. Kleding heeft dus een spirituele betekenis, maar kleding is ook een onderdeel van iemands identiteit. Via kleding laten protestanten en katholieken dus hun religieuze identiteit zien, want door zich bedekt te kleden laten zij zien dat ze respect hebben voor God. Katholieke participanten laten hun respect voor God ook zien door te buigen voor het Jezusbeeld bij binnenkomst in de kerk. Aniek Gerrits zei hierover:

“Want als we mensen komen in de kerk, zien komen, en ze gaan gewoon zitten, en we zeggen: wat is dat? Ze heeft geen [eerbied], Jezus is daar, dus je moet eigenlijk buigen, knielen.”<sup>46</sup>

Hoewel Aniek hiermee spreekt over mensen die niet buigen/knielen voor het Jezus-beeld en zegt dat deze mensen geen eerbied hebben, laat het tegelijkertijd zien dat zij wel eerbied voor Jezus heeft door wel te buigen voor dit beeld. Aniek is niet de enige die het belang van knielen in de kerk noemt, voor veel van de katholieke participanten geldt dit. Ook over andere religieuze, materiële uitingsvormen in de kerk zeggen katholieke participanten dat ze

---

<sup>46</sup> Interview Aniek Gerrits, 25-02-2018



belangrijk zijn. Protestanten zeggen juist vaak dat het in de kerkdienst alleen maar om het Woord, de Bijbel moet gaan. Toch betekent dit niet dat de materiële uitingsvormen geen rol spelen. Zo is kleding wel belangrijk, zoals hierboven benoemd. Daarnaast spreken de protestantse participanten negatief over het gebruik van beelden door katholieken. Het afwezig zijn van beelden is dus een bewuste materiële uitingsvorm. Deze materiële uitingsvorm heeft ook een duidelijke spirituele betekenis, het wordt namelijk gezien als Bijbels (zoals God het wil) om geen beelden te hebben in de kerk. Het afwijzen van heiligenbeelden door protestanten is ook een onderdeel van hun identiteit ten opzichte van de katholieken. Als aan de protestantse participanten wordt gevraagd naar hun religieus gebruik van objecten en afbeeldingen, benoemen ze namelijk vaak dat zij geen beelden hebben in tegenstelling tot de katholieken. Identiteit gaat vaak ook niet alleen om wat iemand wel is, maar ook om de vraag bij welke groepen iemand juist niet hoort (Jenkins 2008). Dit is duidelijk terug te zien bij deze uitspraak van de protestanten, waarmee ze zichzelf duidelijk apart identificeren van de katholieken.

Niet alleen protestanten identificeren zich apart van katholieken, ook katholieken zien zichzelf als een groep met een andere religieuze identiteit dan protestanten. In eerste instantie komt dit echter niet heel duidelijk naar voren, want de meeste katholieke en protestantse participanten geven aan geen probleem te hebben met de andere groep. Zo zegt de katholieke Bea Janzen bijvoorbeeld:

“Dat vind ik ook leuk toch. Ik heb geen probleem met de andere religie, religio.”<sup>47</sup>

Bea vertelt hier dat ze geen moeite heeft met andere religies. Dit geldt voor veel van de katholieke en protestantse participanten. Ze zeggen geen bezwaar te hebben tegen de religie van de andere groep en de materiële uitingsvormen van de andere groep. Allebei de groepen zien elkaar dan ook als christenen, voor de protestanten en de katholieken is dit een vanzelfsprekendheid. Maar dit betekent niet dat hun religieuze identiteit hetzelfde is, want in hun religieuze identiteit zien ze zichzelf als twee aparte groepen: protestanten en katholieken. Dit is beschreven in het onderzoek met een term van Guadeloupe (2009), namelijk de *metalanguage* van het christendom. Hierbij is er een overkoepelende taal, het christendom welke door iedereen gesproken wordt en waarvan de waarden door iedereen aangehangen worden, maar waarbij men wel onderscheid maakt in de invulling van dit christendom in de

---

<sup>47</sup> Interview Bea Janzen, 27-03-2018

privé sferen. Dit onderscheid komt ten eerste naar voren in de manier van spreken over elkaar. Er wordt gesproken in ‘wij’ en ‘zij’, waarbij er dus sprake is van een in-groep en een out-groep. Een voorbeeld daarvan is de volgende uitspraak van de katholieke Francisca:

“Wij doen kruisweg. Hun niet. Wij wel.”<sup>48</sup>

In deze uitspraak maakt Francisca een nadrukkelijk onderscheid tussen ‘wij’: de katholieken en ‘hun’: de protestanten op basis van een materiële uitingsvorm, de kruisweg. Hiermee positioneert zij zichzelf dus buiten de groep van protestanten, maar binnen de groep katholieken. Ook bij de protestanten is er sprake van een ‘wij’ en een ‘zij’. Dit is zichtbaar in het volgende citaat van de protestantse Harriët over katholieken:

“Ik geloof er niet in, dus eh ik geloof er niet in dus ze dwalen af van God en Jezus en die vind ik bij mij juist centraal staan.”<sup>49</sup>

Hoewel de wij-zij-formuleringen van de participanten waarschijnlijk ook geïnformeerd worden door de vragen van het onderzoek waarbij uitgegaan wordt van twee verschillende groepen en niet één homogene groep, zijn wij toch van mening dat deze formulering ook duidt op een verschil dat door de participanten werkelijk ervaren wordt. Verscheidene andere argumenten wijzen namelijk ook op dit verschil. In de interviews geven de katholieke en de protestantse participanten bijvoorbeeld meestal aan dat het hen niet uitmaakt wat voor materiële uitingsvormen de andere groep gebruikt. De participanten zeggen dat ze de eigen materiële uitingsvorm niet beter vinden dan de uitingsvorm van de andere groep. Bij de katholieke participanten is echter opvallend dat ze hun eigen materiële uitingsvormen vaak onderbouwen met theologische argumenten. Bijvoorbeeld dat het kerkgebouw versierd moet zijn voor God, of dat bepaalde lichaamsbewegingen belangrijk zijn, omdat ze respect voor God laten zien. Dat protestanten een sober kerkgebouw hebben en niet knielen en buigen in de kerkdienst is voor de katholieken echter geen reden om te stellen dat de protestanten geen respect hebben voor God of dat hun kerkgebouw niet mooi genoeg is voor God. De contradictie is echter dat de katholieke participanten dus aan de ene kant theologische argumenten geven waarom bepaalde materiële uitingsvormen nodig zijn, maar aan andere kant zeggen ze dat dit niet betekent dat protestanten geen respect hebben voor God, hoewel ze

---

<sup>48</sup> Interview Francisca, 07-03-2018

<sup>49</sup> Interview Harriët Roodborst, 04-04-2018

niet de katholieke, materiële uitingsvormen (of vergelijkbare uitingsvormen) gebruiken die het respect voor God laten zien. Uit de volgende quote van de protestantse Neil blijkt dat hij, net als de katholieken, ook geen onderscheid zegt te maken tussen katholieken en protestanten en de manier waarop zij hun geloof beleven.

“Kijk de Bijbels is voor mij een ontzettend belangrijk geschiedenisboek, het heeft voorbeelden van alles, maar dan ook alles dat iemand mee kan maken in zijn leven, met oplossingen, mogelijke oplossingen, dan is het aan de individueel, dus aan mij he in dit geval, te bepalen of ik geloof of niet.<sup>50</sup>”

Neil laat hiermee zien dat iemand persoonlijk kan bepalen hoe hij/zij de Bijbel interpreteert. Als katholieken andere materiële uitingsvormen hebben dan hij als protestant gewend is, betekent dat voor hem niet automatisch dat katholieken het verkeerd doen. Voor hem laat dit zien dat katholieken de Bijbel anders interpreteren dan hij doet. Hieruit blijkt dat de protestantse participanten dus ook aangeven meestal geen probleem te hebben met katholieke uitingsvormen, maar deze uitingsvormen zelf niet willen, omdat zij toch vinden dat het anders moet. Tegelijkertijd bieden ze wel ruimte voor de andere opvattingen van katholieken.

Ook de katholieke participanten willen vasthouden aan hun eigen uitingsvormen, hoewel ook zij dus ruimte bieden aan de protestantse uitingsvormen. Ze zeggen namelijk dat ze de katholieke uitingsvormen zouden missen als ze niet meer worden uitgevoerd. De uitingsvormen dragen namelijk bij aan een spirituele ervaring van het dicht bij God zijn. Verschillende katholieke participanten vertellen namelijk dat ze een sfeer van vrede en Gods aanwezigheid ervaren in hun kerkgebouw, mede door het uiterlijk van het kerkgebouw. Ook de heiligenbeelden dragen bij aan deze sfeer, want verscheidene participanten vertellen dat ze houden van het beeld van Maria en zich hierdoor rustig voelen. Ook lichaamsbeweging speelt een rol, zo zegt Aniek bijvoorbeeld dat mensen knielen als ze zich zondig voelen of als ze meer voor Jezus willen doen.<sup>51</sup> Ook de manier van spreken van de pastoor draagt bij aan een spirituele ervaring die mensen hebben in de kerk door zijn gebruik van verschillende manieren van spreken. Materiële uitingsvormen van katholieken staan dus in relatie tot een spirituele ervaring van dicht bij God zijn die de katholieke participanten hebben tijdens hun kerkdienst. Dit zou tijdens een protestantse kerkdienst op deze manier dus niet mogelijk zijn en daarom zou dit voor de katholieke participanten een gemis zijn. Maar de katholieke

---

<sup>50</sup> Interview Neil, 02-03-2018

<sup>51</sup> Interview Aniek Gerrits, 25-02-2018

participanten stellen op basis hiervan niet tegenover ons dat protestanten minder dicht bij God zouden zijn. Tegelijkertijd blijkt hieruit wel dat de katholieke participanten de uitingsvormen van de protestanten niet zelf zouden willen hebben, terwijl ze zeggen er geen moeite mee te hebben. Katholieke en protestantse participanten zien hun uitingsvormen dus als onderdeel van hun eigen groep en willen de uitingsvormen van de andere groep niet zelf, hoewel ze de uitingsvormen van de andere groep wel aanvaardbaar vinden. Er wordt dus een onderscheid gemaakt op basis van materiële uitingsvormen, ook al wordt er over de materiële uitingsvormen van de andere groep geen waardeoordeel uitgesproken tegenover ons.

De contradictie dat alles aanvaardbaar is zolang katholieken/protestanten het niet zelf hoeven te doen, komt ook terug op een andere manier. Onze katholieke en protestantse participanten geven aan, zoals eerder genoemd, geen probleem te hebben met de andere groep. Maar op de vraag wat ze ervan zouden vinden als hun kind zou trouwen met iemand van de andere groep worden de antwoorden al gevarieerder. Hoewel niemand zegt dat het niet aanvaardbaar zou zijn, geven de meeste participanten wel de voorkeur aan iemand van de eigen religieuze groep. Als we vragen of ze zelf zouden trouwen met iemand van de andere religieuze groep, antwoordt bijna elke participant nee. Hier komt hetzelfde punt naar voren als bij de materiële uitingsvormen: alles is aanvaardbaar (materiële uitingsvormen van de andere groep, trouwen met iemand van de andere groep), zolang de participanten het maar niet zelf hoeven te doen. Op het moment dat ze het zelf zouden moeten doen, komt het namelijk dichtbij hun identiteit en hun identiteit is of katholiek of protestants. De participanten willen geen vermenging binnen hun eigen identiteit; voor een ander is dit aanvaardbaar, maar niet voor henzelf. Als argument hiervoor geven ze dat ze als protestant/katholiek geboren en opgegroeid zijn en ze zullen ook als protestant of katholiek sterven. Hun religieuze identiteit als protestant of katholiek is hen meegegeven bij hun geboorte en dit willen ze niet loslaten.<sup>52</sup> Zo zegt de protestantse Rafaël over de katholieke gewoonte om te knielen:

“Ik ben daar niet aan gewend, dus het is niet iets protestants. Dus ja, knielen om te bidden is wel heel bijbels, maar dat heeft ook te maken denk ik met hoe je als protestant bent opgevoed.”<sup>53</sup>

Rafaël verwijst hier dus expliciet zijn opvoeding als argument om niet mee te willen in de

---

<sup>52</sup> De participanten lijken in hun bewoordingen hun identiteit te zien als een *ascribed status*. Ze zijn geboren als katholiek of als protestant. Dit zagen ze niet als een *achieved status* waar ze zelf voor gekozen hebben.

<sup>53</sup> Interview Rafaël, 07-03-2018

katholieke, materiële uitingsvorm van het knielen tijdens de kerkdienst. Ook de katholieke participanten benoemen vaak als reden voor bepaalde materiële uitingsvormen dat ze iets altijd al zo doen. De religieuze identiteit die katholieken en protestanten meekrijgen bij hun geboorte is voor hen dus erg belangrijk. Daarnaast zien zij deze identiteit dus als een statisch gegeven, ze zien namelijk voornamelijk de continuïteit tussen hun geboorte en sterven.

Samenvattend staat de onderlinge beeldvorming tussen katholieken en protestanten op Aruba op verschillende manieren in relatie tot verscheidene, materiële religieuze uitingsvormen van beide groepen. Het eerste punt is dat de katholieke en protestantse participanten zichzelf als één gezamenlijk groep zien, ze zijn allebei christen. Guadeloupe (2009) gebruikt hiervoor de term *metalanguage* van het christendom. Deze taal, het christendom, wordt door iedereen gesproken en iedereen staat achter dezelfde bijbehorende normen en waarden. Toch neemt dit niet weg dat er een duidelijk onderscheid is tussen beide groepen. Ten eerste komt dit naar voren in de wij-zij-formuleringen, waaruit blijkt dat ze de andere groep ook echt ervaren als een andere groep. Ten tweede wordt dit onderscheid vooral relevant als het dichterbij de eigen identiteit komt. Zolang de participanten zelf niet te maken hebben met materiële uitingsvormen van de andere groep, vinden ze dit geen probleem. Op het moment dat het echter over henzelf zou gaan, wordt het wel een probleem en willen ze dit niet. Hiermee zou het namelijk een aanpassing van hun identiteit als katholiek of protestant betekenen, want specifieke materiële uitingsvormen worden gezien als onderdeel van de ene groep óf van de andere groep. Als katholiek kan je dus geen protestantse uitingsvormen hebben of andersom. De reden die veel participanten noemen waarom ze het belangrijk vinden om de katholieke of protestantse uitingsvormen te gebruiken, is dat ze het zo gewend zijn. Ze zijn katholiek/protestants geboren, met die uitingsvormen opgegroeid, en ze zouden ook zo sterven. Materiële uitingsvormen zijn dus relevant voor het onderscheid, want ze zijn voor de participanten onlosmakelijk verbonden met hun religieuze identiteit. Als katholiek heb je katholieke uitingsvormen, als protestant heb je protestantse uitingsvormen. Daardoor markeren de religieuze, materiële uitingsvormen ook een onderscheid tussen beide groepen. Door middel van religieuze, materiële uitingsvormen sturen gelovigen dus niet alleen een boodschap over welke betekenis deze uitingsvorm heeft (Procter 2004), maar door middel van de uitingsvorm wordt ook de boodschap verzonden dat iemand bij een bepaalde religieuze groep hoort. Tegelijkertijd wordt het gebruiken van een specifieke religieuze uitingsvorm door de ontvanger ook geïnterpreteerd als een boodschap dat de zender die de uitingsvorm toepast zichzelf ziet als onderdeel van een specifieke religieuze groep. Materiële, religieuze

uitingsvormen van katholieken en protestanten zijn dus relevant voor de onderlinge beeldvorming, omdat ze het onderscheid tussen beide groepen markeren.

Ten slotte nog enkele aanbevelingen en suggesties voor verder onderzoek gerelateerd aan protestanten en katholieken op Aruba. Ten eerste kan het relevant zijn om te kijken naar onderlinge beeldvorming in relatie tot andere religieuze uitingsvormen dan we gebruikt hebben in dit onderzoek. Ook kan beeldvorming plaatsvinden op basis van andere aspecten dan religieuze uitingsvormen en hier zou ook meer onderzoek naar gedaan kunnen worden. Ten tweede kwam in het onderzoek met enige regelmaat naar voren dat de pastoor een zekere macht had met betrekking tot religieuze uitingsvormen. Meer onderzoek is nodig om goed te kunnen plaatsen wat die macht inhoudt en in welke mate die de opvattingen van de gelovigen informeert. Het zou interessant kunnen zijn om hierin een vergelijking te trekken met de positie van de dominee binnen de protestantse gemeenschap. Onze laatste aanbeveling heeft betrekking op een veel gehoord idee tijdens ons veldwerk, namelijk dat mensen katholiek/protestantse geboren zijn en daarom katholiek/protestants zullen sterven. Wat de waarde is van deze uitspraak en hoe dit terug te zien is in betrokkenheid op religie door katholieke of protestantse Arubanen.

## Literatuurlijst

- Bialecki, Jon, Naomi Haynes en Joel Robbins. 2008. "The Anthropology of Christianity." In *Religion Compass* 2 no. 6: 1139-1158.
- Boeije, Hennie. 2010. *Analysis in Qualitative Research*. London: SAGE Publications Ltd.
- Bowie, Fiona. 2006. *The Anthropology of Religion. An Introduction*. Second Edition. Malden/Oxford:Blackwell.
- Cannell, Fenella. 2005. "The Christianity of anthropology." In *Journal of the Royal Anthropological Institute* 11 no. 2: 335-356
- DeWalt, Kathleen M. en Billie R, DeWalt. 2011. *Participant Observation: A Guide for Fieldworkers*. Second Edition. Plymouth: AltaMira Press.
- Driessen, H. en Willy Jansen. 2013. The Hard Work of Small Talk in Ethnographic Fieldwork. *Journal of Anthropological Research* 69 no. 2: 249-263
- Durkheim, Emile. 1995 (1915). *The Elementary Forms of Religious Life*. Translated by Karen E. Field. New York: The Free Press.
- Eelens, Frank. 2012. "Aruba, een vergrijzende, multiculturele samenleving". *Demos* 28: 1-3.
- Eller, Jack D. 2007. *Introducing Anthropology of Religion: Culture to the Ultimate*. New York and London: Routledge.
- Gulobovic, Zagorka. 2011. "An Anthropological Conceptualisation of Identity." In *Synthesis Philosophica* 51(1):25-43
- Harding, Susan F. 1987. "Convicted by the Holy Spirit: the Rhetoric of Fundamental Baptist Conversion." In *American Ethnologist* 14, no. 1: 167-81.

Jenkins, Richard. 2008. *Social Identity*. 3d ed. London: Routledge.

Knippenberg, H. 2010. "Secularisation and the rise of immigrant religions: the case of the Netherlands". *Acta Universitatis Carolinae. Geographica* 44 no. 1-2: 63-82.

Kottak, Conrad P. 2014. *Cultural Anthropology: Appreciating Cultural Diversity*. 15<sup>th</sup> edition. New York: McGraw-Hill

Koulen, Ingrid en Gert Oostindie. 1987. *The Netherlands Antilles and Aruba: a research guide*. Dordrecht: Foris Publications.

Liberia-Peters, Maria P. 1993. *Geloven op de Nederlandse Antillen: Een politiek-culturele Analyse in historisch Perspectief*. Utrecht: De Bazuin.

Luhrmann, Tanya M. 2004. "Metakinesis: How God Becomes Intimate in Contemporary U.S. Christianity." *American Anthropologist* 106, no. 3:518-528.

Mauss, Marcel. 1979. "Body Techniques." In *Sociology and Psychology. Essays by Marcel Mauss*. Translated by Ben Brewster. Pg. 95-123. London and Boston: Routledge.

Meyer, Birgit and Dick Houtman. 2012. "Introduction: Material Religion – How Things Matter." In *Things: Religion and the Question of Materiality* edited by Birgit Meyer and Dick Houtman. Pg. 1-26. New York: Fordham University Press.

Meyer, Birgit. 2012. *Mediation and the Genesis of Presence. Towards a Material Approach to Religion*. Inaugural lecture, Utrecht University, 19 October 2012. (PDF)

Mitchell, William J.T. 2005. *What do Pictures want?: The Lives and Loves of Images*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Morgen, David. 1999. *Visual Piety: A History and Theory of Popular Religious Images*. Berkeley: University of California Press  
Robbins, Joel. 2003. "What is a Christian? Notes toward an anthropology of Christianity." *Religion* 33 no. 3:191-199



Procter, James. 2004. *Stuart Hall*. Routledge Critical Thinkers. London: Routledge.

Saunders, George R. 1988. *Culture and Christianity: The Dialectics of Transformation*. New York: Greenwood Press.

Smelik, Anneke, Rosemarie Buikema, and Maaïke Meijer. 1999. *Effectief Beeldvormen : Theorie, Analyse En Praktijk Van Beeldvormingsprocessen*. Assen: Van Gorcum.

Smit, Regien. 2009. "The Church Building: A Sanctuary or a Consecrated Place? Conflicting Views between Angolan Pentecostals and European Presbyterians." In *African Diaspora* 2, no. 2: 182-202.

Turner, Victor and Edith Turner. 2011 (1978). *Image and Pilgrimage in Christian Culture*. New York: Columbia University Press.

Turner, Harold W. 1979. *From Temple to Meeting House: The Phenomenology and Theology of Places of Worship*. The Hague, Paris, New York: Mouton Publishers.

Wallace, Anthony F.C. 1966. *Religion: An Anthropological View*. New York: Random House

Webb, Keane. 2008. "On the materiality of religion." *Material Religion* 4 (2): 230-231. *Academic OneFile*.

Wheelock, Wade T. 1982 "The Problem of Ritual Language: From Information to Situation." *Journal of the American Academy of Religion* 50 (1): 49-71.

Woodward, Kathryn. 2005. *Questioning Identity: Gender, Class, Nation*. London: Routledge.

## 10. Bijlage 1 – reflectie Dianne

Deze eerste keer veldwerk was een onvergetelijke ervaring. Na een aantal jaren antropologie studeren ging ik het voor het eerst in de praktijk brengen. Dit was erg leerzaam op verschillende vlakken. In het algemeen is de rol van veldwerker mij goed bevallen. Ik vond het een uitdaging om mij in alles open op te stellen, goed te observeren en contact te houden met participanten zonder mijn eigen persoonlijke opvattingen en voorkeuren teveel te laten spreken. Over het algemeen ging dit goed, hoewel ik in sommige situaties meer vragen had kunnen stellen en beter kunnen observeren. Zeker na verloop van tijd in het veld, vond ik het lastig om nog steeds met een open blik te kijken naar het veld en gebeurtenissen nauwkeurig te blijven observeren en noteren. Een volgende keer hoop ik dit beter te doen, onder andere door verschillende manieren van observeren te gebruiken waardoor het voor mij ook afwisselend blijft. Het boeiende aan mijn rol als veldwerker vond ik ook dat mensen je ook als onderzoeker gaan zien. Ze komen zelf met ideeën voor activiteiten waar je misschien bij aanwezig kan zijn of mensen die interessant zijn om te spreken. Hoewel deze ideeën niet in alle gevallen relevant waren voor het onderzoek, is het wel leuk om te merken hoe mensen met je mee proberen te denken. In mijn rol als veldwerker verbleef ik niet de hele tijd in het veld, want samen met Willemijn hadden we een studio gehuurd die enigszins buiten het veld was. Dit was fijn, omdat het ons de mogelijkheid gaf ons af en toe terug te trekken. Ondanks deze behoefte om me op bepaalde momenten terug te kunnen trekken, is het leven op Aruba mij goed bevallen. Door hier langere periode te verblijven en onderzoek te doen heb ik een heel ander beeld van het eiland dan wanneer ik alleen als toerist gekomen zou zijn.

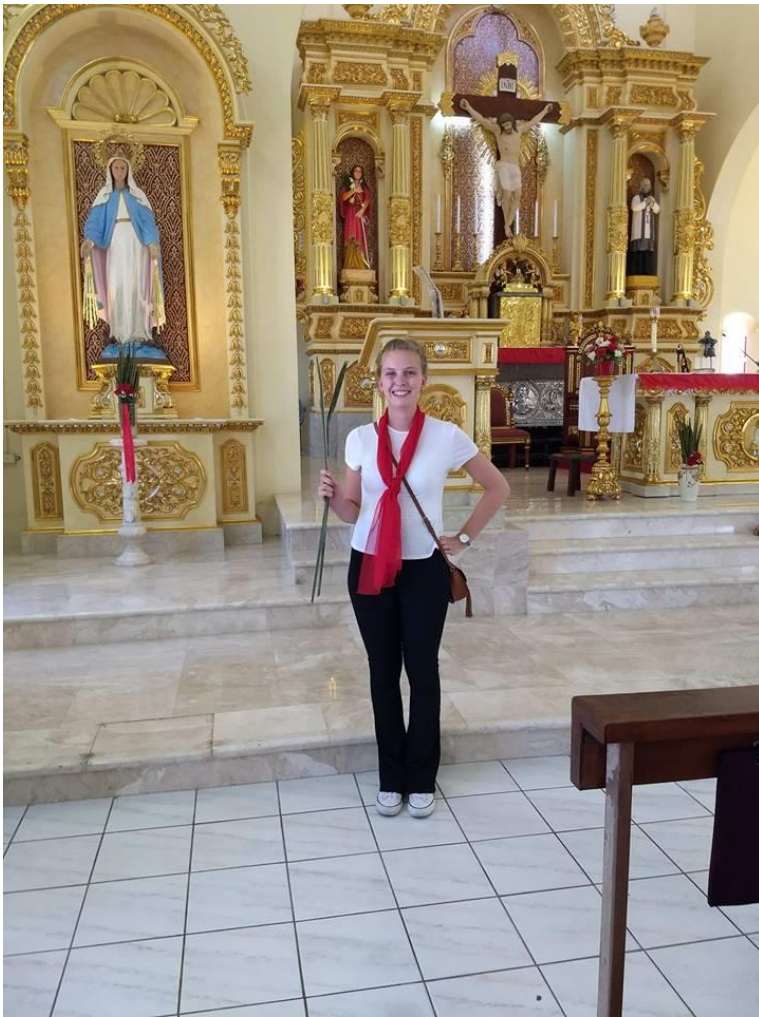
Voor deze ervaring is het contact met participanten natuurlijk onmisbaar. Dit contact verliep over het algemeen goed. In het begin werd ik door de pastoor met twee vrouwen uit de katholieke kerk in contact gebracht. Eén van hen werd mijn sleutelinformant en via haar en de pastoor leerde ik vele andere mensen in de kerk kennen. De katholieke kerk had een hechte kerngroep van actieve leden en binnen een paar weken voelde ik mij als onderdeel van deze groep en werd ik overal bij betrokken. Het contact verliep voornamelijk via small talk en semigestructureerde interviews. Small talk ging meestal goed, want mensen waren eigenlijk altijd wel bereid tot een praatje. Ik vond het soms nog wel lastig om de small talk ook te laten gaan over onderwerpen die relevant waren voor mijn onderzoek. Dit lukt de ene keer beter dan de andere keer. Maar ik heb ook geleerd dat het niet altijd erg is als small talk niet direct relateert aan je onderzoek, omdat het namelijk ook een goed middel is om relatie op te bouwen en dat draagt bij aan de data van het onderzoek. Naast small talk waren interviews

ook een belangrijke manier om contact te onderhouden met participanten. Interviewen ging mij meestal goed af, hoewel ik merkte dat er ook vragen waren die ik van te voren had opgesteld, die niet duidelijk waren. Over het algemeen lukte het mij echter zonder veel moeite om antwoorden te krijgen van participanten die ik zocht. Daarnaast merkte ik ook dat ik er goed in was de lijn van een interview goed vast te houden, zonder dat ik te star was en totaal niet meeding in antwoorden van mijn participanten die een andere kant opgingen dan het interview. Het lukte mij echter om telkens weer terug te keren naar de lijn van het interview. Mijn belangrijkste leerpunt bij het interviewen was vooral mijn manier van vragen stellen. Ik merkte bij het transcriberen dat ik niet vaak één vraag stel, maar de neiging heb om één vraag op twee verschillende manieren te formuleren. Ik zou mijzelf een volgende keer nog meer willen trainen om één vraag te stellen en alleen anders te formuleren als blijkt dat de participant de vraag niet begrijpt. Ondanks deze tekortkoming waren mijn interviews belangrijke data voor mijn onderzoek.

Het voorbereiden van het onderzoek en het uiteindelijk schrijven van de scriptie waren een ander soort uitdaging dan het veldwerk, maar ook heel leerzaam. Hierbij ben ik voornamelijk bewust geworden van mijn schrijfstijl en hoe relevant het is welke woorden je kiest. Het heeft mij meer bewust gemaakt van het belang van woordkeuze. Daarnaast is tijdens het schrijven en de feedbacksessies met mijn scriptiebegeleider de relevantie van antropologische stromingen en theorieën veel meer gaan leven. Ik ben meer gaan inzien hoe dit in relatie staat tot wat je schrijft en hoe je onderzoek doet. Voor mij was dit erg leerzaam.

Op het gebied van voorbereiding vind ik ten eerste dat ik beter voorbereid had kunnen worden op het belang van woordkeuze en antropologische theorie voor het schrijven van een scriptie, maar tegelijkertijd ben ik mij bewust dat hierin ook een stuk eigen verantwoordelijkheid ligt. Ik was namelijk zelf vaak niet erg geïnteresseerd in antropologische stromingen. Op het gebied van methoden ben ik tevreden met de voorbereiding. Over het algemeen heb ik het gevoel dat ik de antropologische methoden goed heb kunnen toepassen. Ik zou alleen graag nog wat meer ideeën hebben gehad over hoe je small talk zo kan sturen dat het in relatie gaat tot je onderzoek, maar dat is een klein puntje. Het laatste punt waarop ik beter voorbereid had willen zijn, is ook het laatste punt van het onderzoek, namelijk afscheid nemen. Ik vond het in de praktijk namelijk lastig om na tien weken ineens te vertrekken uit het veld, uit een gemeenschap waar je tien weken onderdeel van had uitgemaakt en die mij had opgevangen. Graag zou ik beter geweten hebben hoe ik hier mee om moest gaan. Toch ben ik overal het algemeen heel tevreden met de voorbereiding, hoewel ik logischerwijs ook merk dat ik in de praktijk toch het meeste heb

geleerd.



Participerende Observatie tijdens Palmпасen in de Katholieke Kerk.  
Ik liep mee in een processie als 'apostel'.

## 11. Bijlage 2 – reflectie Willemijn

Wanneer ik de reflectieverslagen die ik tijdens de periode in het veld geschreven heb, valt mij op wat een proces ik door heb gemaakt in het veld op zowel persoonlijk als wetenschappelijk gebied. Ik had een beetje ervaring met veldwerk door kleine onderzoekjes die ik tijdens mijn voorgaande jaren uitgevoerd had, maar op deze schaal onderzoek doen was voor mij een primeur. Door de reflecties die ik in het veld heb geschreven kan ik nu ook beter zien wat er voor mij goed is gegaan en waar ik als onderzoeker nog aan moet werken.

Het daadwerkelijke ‘in het veld’ zijn is mij zeer goed bevallen, ik heb hier echt kunnen leren wat het betekent om antropologisch onderzoek te doen en je gedurende een bepaalde periode onder te dompelen in een gemeenschap van mensen, mee te doen in hun activiteiten en zo te begrijpen wat in mijn geval religie op Aruba inhoudt en voor de mensen betekent. Los van het onderzoek wat we uitgevoerd hebben en de data die we gezocht hebben leerden we ook zoveel andere dingen van mensen en kijk je ook naar je eigen manier van in het leven staan.

Toen we in het veld waren zijn mij bepaalde zaken beter afgegaan en andere minder, maar ik denk ook zeker dat dit bij het leerproces hoort. De eerste keer dat ik een interview hield met een participant was ik zenuwachtig, wist ik niet zeker hoe en of ik bepaalde vragen kon stellen. Dit maakte het een nogal intense ervaring, maar naarmate ik meer interviews deed veranderde dit en ging ik steeds vrij relaxed deze gesprekken in en kreeg ik ook meer in de vingers hoe ik bepaalde vragen kon stellen op zo’n manier dat mensen wisten wat ik bedoel maar zonder dat deze te sturend waren. Het coderen vond ik een lastig onderdeel, ik vond het heerlijk om met mensen te praten in het veld, of dit nu door interviews of door small talk was, maar als ik dit dan moest gaan coderen vond ik het lastig om hier open in te gaan. Door dit veel te doen ging dit uiteindelijk beter, ook is het voor mij erg fijn geweest dat Dianne erbij was, hierdoor konden we zaken overleggen en op elkaar afstemmen.

Doordat je niet alleen onderzoek doet in een totaal andere omgeving dan waar je vandaan komt maar hier ook woont leer je jezelf op persoonlijk vlak ook kennen. Ik had bijvoorbeeld nog nooit op mezelf gewoond en nu moesten Dianne en ik bedenken dat we moesten eten, boodschappen doen, schoonmaken en wassen, maar ook het onderzoek moest gewoon door kunnen gaan. Nu hebben we het gelukkig allebei nogal in ons om te plannen, hierdoor is dit eigenlijk nooit een probleem geweest, maar het heeft ons allebei wel veel geleerd. Het is soms best intens om in een andere omgeving te zijn, onderzoek te doen wat je nog nooit eerder gedaan hebt en niet het thuisfront te hebben om op terug te vallen. Gelukkig zijn Dianne en ik

in de periode dat we op Aruba waren erg goede vriendinnen geworden en hebben we erg veel aan elkaar gehad.

De rol van onderzoeker vond ik een interessante ervaring. Je maakt vrienden in het veld die je dan later toch professioneel wilt interviewen, maar je hebt ook mensen die jou alleen maar in je ‘onderzoekersrol’ zien en op deze manier een bepaald beeld van je krijgen wat soms weer lastiger kan zijn als je gewoon een gesprekje met ze wil aanknopen. De dominee vertelde ons ook dat als je gestudeerd hebt mensen je hoger hebben staan en je graag allerlei vragen willen stellen of zaken willen voorleggen, dit heb ik ook wel gemerkt in het veld en dit vond ik een lastige rol, omdat ik niet gestudeerd heb om bijvoorbeeld psycholoog te worden, maar je wil de mensen toch hun verhaal laten doen. Op mijn antropologische rol was ik, denk ik, zo goed als mogelijk voorbereid, op de verantwoording die mensen hierop konden leggen eigenlijk niet.

Toch kijk ik positief terug op het contact met de participanten van ons onderzoek. Met veel mensen heb ik erg leuke gesprekken gevoerd en ook met de dominee, mijn sleutelinformant en zijn vrouw heb ik ook op persoonlijk gebied erg interessante gesprekken kunnen voeren. Ik vond het een bijzondere ervaring dat je, door zo intensief een periode in een gemeenschap mee te draaien, echt een band opbouwd met mensen en dat mensen je ook buiten het onderzoek om aanspreken en bij hen thuis uitnodigen, of een uitje met je willen plannen.

Al met al heb ik mijn tijd op Aruba als zeer leerzaam ervaren. Dit komt mede dankzij Dianne, zij heeft mij echt geholpen met periodes wanneer het best even zwaar kon zijn, zowel op persoonlijk gebied als rondom het onderzoek. Ook de participanten van het onderzoek en



de dominee met zijn gezin hebben de hele ervaring onvergetelijk gemaakt en ik kijk met veel plezier terug op deze periode.

Small talk buiten de kerk bij San Nicolaas.

